Ortnamn och namnvård

3

Ann-Christin Mattisson

SAMISKA ORTNAMN PÅ FJÄLLKARTORNA

Lantmäteriet

LMV-Rapport 1993:19
1993.11.22

ANN-CHRISTIN MATTISSON

Samiska ortnamn på fjällkartorna

Gävle 1993

Förord

Stavningen av samiska ortnamn i de nordligaste svenska länen har vållat debatt och upprört sinnena vid åtminstone tre tillfällen under detta sekel. Första gången var vid sekelskiftet 1900 och de närmast kringliggande åren när de första generalstabskartorna kom ut, andra gången i samband med den topografiska nykartläggningen av fjälltrakterna i början av 1960-talet och den tredje omkring 1980. Den senaste debatten har inte helt avstannat men dock hyfsats. Denna framställning är en närmare beskrivning av vad som hände och sades vid dessa tre tillfällen.

Problem uppstår när det finns behov av att återge namnen i skrift, och det är skälet till att problemen knyts till utgivningen av de officiella kartorna. Syftet med denna framställning är dels att visa på generella problem som uppstår vid återgivningen av ortnamn på minoritetsspråk med bristande skriftlig tradition, dels att peka på de förutsättningar för en gemensam nordisk lösning på dem som numera föreligger. I detta bidrag kommer av olika skäl bara att behandlas samiska ortnamn. Återgivning av finska ortnamn i skrift har också diskuterats genom åren. Det råder olika uppfattningar om hur finska namn i Tornedalen ska skrivas likaväl som finska namn i mellansvenska skogsbygder. Dessa frågor behandlas i andra sammanhang.

Frågan om stavning av ortnamn i minoritetsspråksområden är främst av nationellt intresse men har på senare år fått allt större uppmärksamhet internationellt. Anledningen är att flera stater i östra och södra Europa genomgått stora förändringar som också får konsekvenser på språkförhållandena. I de tidigare totalitära staterna dominerade majoritetens språk i officiella sammanhang även om det inom landet kunde rymmas ett hundratal olika minoritetsspråk. Officiellt har flerspråkighet egentligen bara funnits i Schweiz och Belgien, trots att det väl inte finns någon europeisk nation utöver Island som kan betraktas som enspråkig. Ortnamn har ändå varit enspråkigt standardiserade i t.ex. Italien och Österrike. En allt större öppenhet inom majoriteten för behovet hos etniska minoriteter att bevara sin kultur och sitt språk finns överallt idag. I Canada och Australien visar sig detta i de stora resurser man nu lägger ner på att dokumentera och bevara urinnevånarnas kultur och därmed ortnamn. För Sveriges del torde väl i första hand dock det nordiska perspektivet vara relevant.

1 Samer, språk och kultur

1.1 Samerna

Samernas bosättningsområde känner ursprungligen inte till nationella gränser. Samerna levde i Sameland, som på grund av nationalstaternas gränsdragning har delats upp på fyra länder, nämligen Norge, Sverige, Finland och Ryssland.

Det finns mellan 15 000 och 20 000 samer i Sverige. Definitionen av same är baserad på individens egen uppfattning om sin etniska tillhörighet. I samband med valet till Sametinget var kriteriet för rösträtt också knutet till det samiska språket. Hur länge samerna har funnits i Sverige är osäkert men nyare forskning räknar med i vart fall två tusen år. Det första omnämnadet av samer finns i Tacitus Germania från år 98.

1.2 Samiska språket

Samiska är ett finsk-ugriskt språk, besläktat med finska och estniska. Samiskan är inget enhetligt språk; för en same från nordligaste Sverige är det i stort sett omöjligt att använda sitt språk i samtal med en same från Jämtland. I språkvetenskaplig litteratur delas samiskan in i minst sju huvuddialekter. I denna framställning kommer i stort sett bara begreppen nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska att användas för de dialekter som talas i Sverige. Se vidare karta 1.

Det samiska språket har under långa tider förtryckts i det svenska samhället. Ännu för 40 år sedan var skolschemats "modersmålet" svenska även för enspråkigt samisktalande barn. Detta har medfört att det egna språket vanligen blev något man skämdes för och till slut mer eller mindre gav upp. Idag är situationen annorlunda, allt fler använder sitt modersmål i tal och skrift. Det finns ett antal sameskolor, men majoriteten av de samiska barnen går i vanlig grundskola. I grundskolan i berörda områden har man numera samiska som hemspråk. Idag snarare ökar än minskar användningen av samiska och bland orsakerna finns den ökade etniska stoltheten och naturligtvis inte minst förändrad minoritetspolitik i de nordiska länderna.

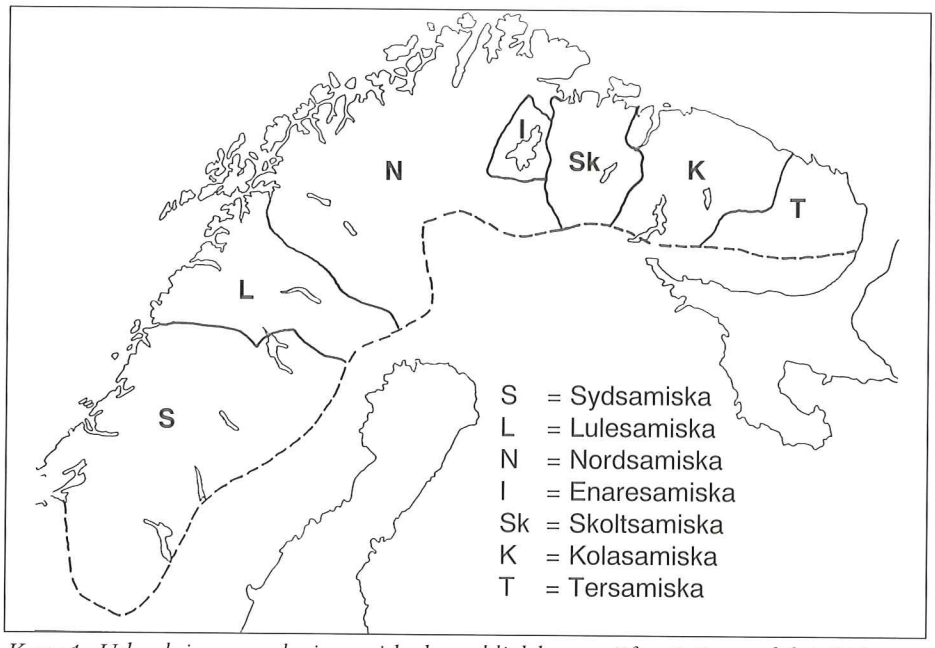

Karta 1. Utbredningen av de sju samiska huvuddialekterna. Efter P. Sammalahti 1989.

Den ökade etniska stoltheten har förstärkts genom tillkomsten av de politiska och kulturella organisationerna Svenska samernas riksförbund (SSR) och Same-Ätnam samt instiftandet av Nordiska sameinstitutet i Kautokeino.

1.3 Sameland

Samerna är ursprungligen ett jägar- och fiskarfolk. Det är först på 1500-talet som renskötselnäringen växer fram och en stor del av samerna blir helnomadiserande. Den s.k. sita-strukturen med vinterbyar, där det sociala livet frodades, upplöstes och samerna blev tvungna att förflytta sig mellan olika vinter- och sommarbeten för att se till sina hjordar. Flyttningarna gick ofta i nordväst-sydöstlig riktning och följde således älvdalarna. Det är dessa vandringsleder som ligger bakom den samebystruktur som vi har i Sverige idag. Lappbyarna, som 1972 omvandlades till dagens samebyar, indelades redan på 1600-talet i lappskatteland och som namnet säger var det inom denna enhet som skatt eller hyra betalades till kronan. Skatterna och tvångsarbete i silvergruvorna fick den effekten att många samer tvingades fly till Norge. 1695 drogs fastare bygränser upp och samerna avkrävdes fast bymedlemskap.

Den svensk-norska gränsen har i äldre tid inte varit något hinder för samernas renskötsel i de båda länderna. 1751 års gränsfördrag garanterade samerna rätten att utan hinder följa sina traditionella flyttningsvägar över gränsen. Sedan dess har de svenska samernas betesrätt på den norska sidan beskurits och idag är såväl vistelsens längd som den sträcka man får ta sig in i landet strängt reglerad.

Det svenska Samelands gräns i öster var den s.k. lappmarksgränsen. Öster om denna var marken lämpad för jordbruk och därmed kolonisation. Men eftersom jordbruket fortsatte att breda ut sig också väster om lappmarksgränsen tillkom 1873 en ny gräns, odlingsgränsen, som skulle skilja samernas renskötselområden i väster från jordbruksområdena i öster. Samernas året-runt-marker ligger väster om odlingsgränsen.

Kontakterna mellan samer och bofasta (nybyggare) har varit ömsom goda, ömsom dåliga. Konflikter har ofta gällt jakt- och fiskerättigheter. Att konflikterna sitter djupt visar remissvaren till samerättsutredningens huvudbetänkande 1989 och, vilket är viktigt för denna framställnings ämne, den bland ickesamer i berörda orter, i synnerhet bland norrbottningar, vanligaste inställningen till de samiska ortnamnen.

1.4 Samiska organisationer

Same-Ätnam grundades 1945 och arbetar huvudsakligen med kulturfrågor som berör svenska samer utanför rennäringen. Organisationen stöder internordiskt samarbete. Inom Same-Ätnamn finns ett utskott som har som huvuduppgift att stödja samiskt språk liksom samisk konst, litteratur och musik.

Svenska samernas riksförbund (SSR) bildades 1950 och består av medlemmar från alla samebyar och från sameföreningar. Syftet var att tillvarata de svenska samernas intressen med särskild hänsyn till renskötseln.

SSR och Same-Ätnam får ekonomiskt stöd från samefonden och via statsbudgeten. Samefonden får sina pengar genom kompensationsutbetalningar för markområden som tillhört samebyarna men nu används för annat än renskötsel (t.ex. reglerade sjöar).

Ytterligare två sameorganisationer kan nämnas. En är Landsförbundet Svenska Samer som huvudsakligen består av icke renskötande samer och en annan det samiska ungdomsförbundet Sáminuorra.

Sameföreningar med uppgift att tillvarata de lokala samernas intressen finns på alla orter med ett större antal samer (Tärna, Arjeplog, Soppero etc.). I sameföreningarna har både renskötande och icke renskötande samer rätt att vara medlemmar.

Nordiska samerådet bildades vid den andra nordiska samekonferensen i Karasjok 1956. Det är samernas gemensamma politiska organ och samarbetsorgan för de samiska riksorganisationerna. Högsta beslutande organ är konferenserna. Samekonferenserna beslutar bl.a. om ortografier för samiska dialekter.

Nordiska samespråknämnden kom till 1974. Den är det organ som föreslår och verkställer åtgärder till fromma för det samiska språkets vård. Nämnden består av företrädare för nord-, lule-, syd-, skolt- och enaresamiska samt sedan 1992 också kolasamiska.

Nordiska sameinstitutet i Kautokeino tillkom 1973 och har som uppgift att stödja samisk forskning och att koordinera samiska aktiviteter i de nordiska länderna. Vid sameinstitutet har bl.a. Samisk språknämnd sitt sekretariat.

1.5 Samebyn

Det finns 52 samebyar i Sverige. Merparten är fjällsamebyar som följer älvdalarna från norska gränsen i sydöstlig riktning. Skogssamebyarna är mindre och belägna i lägre områden mellan odlingsgränsen och lappmarksgränsen. Ytterligare en grupp, koncessionssamebyarna, drivs på förnyelsebara statliga tioårskontrakt och ligger öster om lappmarksgränsen och fram till Torne älvdal. Varje sameby har en ekonomisk förvaltning med årsmöte och styrelse. Renägare som bedriver renskötsel inom samebyns område måste vara medlem.

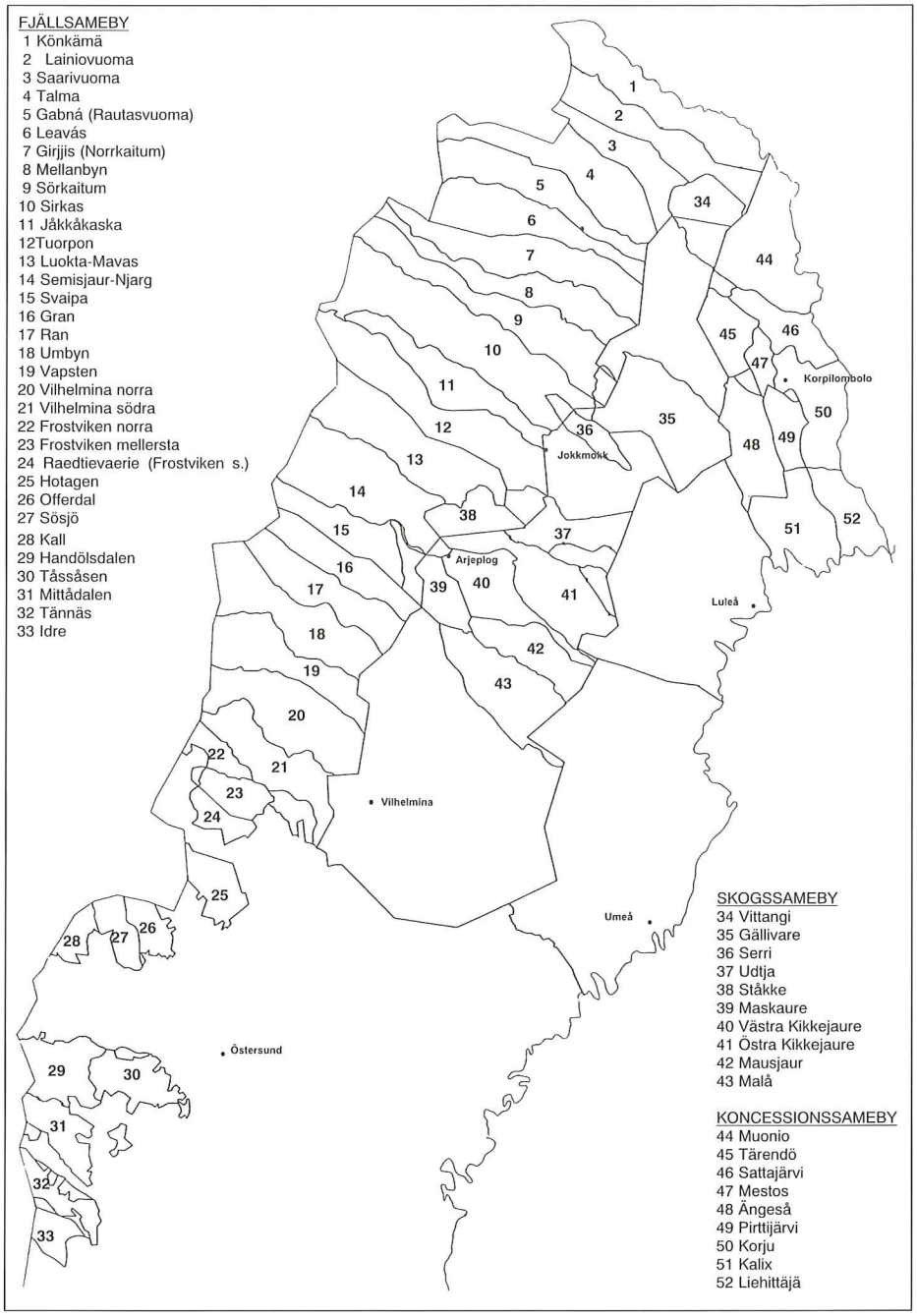

Karta 2. Samebyar i Sverige.

1.6 Sametinget

I regeringens proposition 1992/93:32 föreslogs inrättandet av en särskild statlig myndighet - Sametinget - för att förbättra de svenska samernas möjlighet att hålla sin kultur levande. Ledamöterna ska utses bland samerna genom val.

Val till Sametinget hölls första gången i augusti 1993 och i skrivande stund har Sametinget just fått ett provisoriskt kansli i Kiruna. Till huvudarbetsuppgifterna för Sametinget hör att leda det samiska språkarbetet och att informera om samiska förhållanden. Sametinget kommer också att fördela medel som ställs till samernas förfogande och det ska medverka i samhällsplaneringen. I propositionen står att Sametinget ska ta initiativ och föreslå åtgärder som främjar den samiska kulturen.

2 Skriftspråk och ortnamn

2.1 Samiska ortografier

Det har aldrig funnits något allmänt accepterat gemensamt skriftspråk för alla de samiska dialekterna. Björn Collinder skriver 1953 att de "lapska skriftspråken är frukter av missionsverksamheten". De första böckerna på samiska kom ut 1619 och var en abc-bok och en liten mässbok. 1648 gav Johannes Tornæus ut en kyrkohandbok där han hade försökt att sammanjämka olika dialekter till en skriftform. I Sverige var språket i de första bibelöversättningarna till samiska baserat på de nordligaste sydlapska dialekterna (1755 Nya testamentet och 1811 Gamla testamentet). Med Lars Levi Læstadius, som redan i barndomen lärt sig lulesamiska, kom denna dialekt att upphöjas till skriftnorm. Samma dialekt utgjorde grunden för K.B. Wiklunds lärobok i samiska (1901). Trots ivriga försök lyckades man inte heller att nå enighet i fråga om ett enda skriftspråk för de enskilda dialekterna. 1948 enades Sverige och Norge om ett gemensamt skriftspråk för de nordligaste dialekterna (den s.k. Ruong-Bergslandska ortografin) och detta kom också att användas i samisk skolundervisning. För lulesamiska användes flera skriftspråk.

Idag är läget dock ljusare. Nordsamerna i Finland, Norge och Sverige har sedan 1978 ett av Nordiska samekonferensen och berörda myndigheter godkänt gemensamt skriftspråk. Ortografin är resultatet av ca tio års arbete, och den är officiellt sanktionerad av det norska kyrko- och undervisningsdepartementet. Den nya ortografin är fonematisk, dvs. ett betydelseskiljande språkljud motsvaras av ett tecken och tvärtom. Det innebär bl.a. att tj-ljudet skrivs č, sj-ljudet š, ng-ljudet ŋ och att man har två fonem a (a och á). Även tidigare skriftspråk för nordsamiska innehöll speciella tecken utöver de vanliga bokstäverna, s.k. diakritiska tecken; ett av skälen till detta, om än av mindre betydelse, är att finskan inte har bokstavskombinationer av typen sj som ju svenska och norska har. Det nordsamiska skriftspråket används i skolundervisningen, i litteratur och i press. Under en kortare period kom serietidningen Kalle Anka ut på nordsamiska.

Ur Kalle Anka (Vulle Vuojaš) 46, 1987, s. 2. På bilen står Ankeborgs Flytthjälp . Disney

Inom den lulesamiska språkgruppen har man sedan 1983 också ett gemensamt skriftspråk för Norge och Sverige (lulesamiska talas inte i Finland). Detta skriftspråk innehåller bara två för svenskan främmande tecken, nämligen á och ŋ, det senare för ng-ljud. Även den lulesamiska ortografin är i viss mån fonematisk, men den skiljer sig från den nordsamiska ortografin genom att i vissa fall använda de för svenskspråkiga kända bokstavskombinationerna sj och tj. I Norge skrivs ä-ljudet æ och i Sverige ä.

För sydsamiska är Knut Bergslands och Ella Holm-Bulls ortografi godkänd för skolbruk både i Norge och Sverige. Den används också i sydsamisk litteratur. Den sydsamiska ortografin innehåller uteslutande samma bokstäver som svenskt skriftspråk. Ä-ljudet återges som i lulesamiskan olika i Norge och Sverige.

Tillkomsten av Nordiska sameinstitutet i Kautokeino och Samiska språknämnden torde ha medverkat till att problemen löses i samförstånd över gränserna. Bidragande orsaker är naturligtvis också samernas strävanden att bevara den egna kulturen och det egna språket.

2.2 Normalisering av ortnamn

Att ge ortnamn en adekvat stavning och form är inte alltid det lättaste. Behovet föreligger egentligen först när namnet ska sättas ut på en karta eller när orten ska omtalas i litterära sammanhang. De första försöken att skriva samiska namn finns redan på de äldsta kartorna.

Om svårigheterna att återge ett hört namn i skrift vittnar åtskilliga ortnamnsforskare i olika sammanhang liksom den korrespondens som Rikets allmänna kartverk (RAK) och Lantmäteriverket (LMV) har haft eller har med allmänheten och olika myndigheter i stavningsfrågor. Det är ingalunda ett problem som enbart berör samiska ortnamn.

Kartor har framställts i Sverige åtminstone sedan 1500-talet. Kartorna har varit i olika skalor och gjorts med olika syften, alltifrån geometriska jordeböcker till småskaliga Sverige-kartor. En sak är gemensam för alla kartor i olika skalor och med olika målgrupper, och det är att de innehåller ortnamn. I de flesta fall torde för storskaliga kartor gälla att ortnamnen samlats in på ort och ställe. Ju mindre skala desto större är sannolikheten att namnuppgifterna hämtats från annat källmaterial, och alltså är andra- eller tredjehandsuppgifter.

För generalstabskartan gjordes fältarbete över hela Sverige mellan åren 1821 och 1919, och ortnamnsinsamling ingick i arbetet. Nordligaste Sverige och fjälltrakterna rekognoscerades 1870-1890.

Insamling av namn kräver i sig kännedom om t.ex. namngivningsprinciper och inte minst dialektkunskap. Att sedan utifrån insamlat material ge namnen en någorlunda korrekt stavning och form kräver ytterligare språkvetenskaplig skolning. Detta var också vad RAK:s rekognoscörer och kartografer fick klart för sig kring sekelskiftet. Att den livliga diskussion som försiggick i både tidningar och fackpress kring sekelskiftet (se nedan) påverkade RAK står utom allt tvivel. År 1903 skrev dåvarande chefen för RAK till regeringen och bad att få etablera samarbete med den 1902 inrättade Kungl. ortnamnskommittén när det gällde normalisering av ortnamn. I skrivelsen står bl.a. att det råder ovisshet om hur ett "svenskt, lapskt eller finskt namn å orter, sjöar och fjäll m.m. rätteligen borde stafvas". Det är

signifikativt att samiska och finska ortnamn nämns i skrivelsen. Den första debatten om stavning av samiska namn hade då redan börjat men fördes i geografiska tidskrifter (se nedan). Man bör också komma ihåg att debatten om svensk rättskrivning pågick för fullt vid denna tid.

Kungl. ortnamnskommittén fick tillfälle att yttra sig över RAK:s skrivelse. Den ansåg självfallet att ett samarbete vore lämpligt och lämnade förslag till arbetsmetod för de ekonomiska kartornas del. Inför utgivning av småskaligare kartblad som inte skulle hinna undersökas på det grundliga sätt som kommittén skulle vilja, skriver man, att det torde räcka "att kommittén genom personer som äga full kännedom om dialektuttalet i orten [...] å ort och ställe undersöka de å kartbladen upptagna namnen". Beträffande lapska och finska namn måste kommittén som undersökare använda personer fullt hemmastadda i de olika dialekterna av dessa språk.

Material från den första granskningen av samiska ortnamn på generalstabskartan finns i både Ortnamnsarkivet i Uppsala (OAU) och LMV, tyvärr dock inte fullständigt.

3 Generalstabskartorna kring sekelskiftet och K.B.Wiklund

3.1 Generalstabskartan i skala 1:200 000

När Kungl. Ortnamnskommittén 1903 talade om personer som skulle vara fullt hemmastadda i de samiska dialekterna syftade man i första hand på K.B.Wiklund. Han tillträdde 1894 en nyinrättad lärartjänst i finsk-ugriska språk, blev 1909 professor i samma ämne och ägnade större delen av sitt verksamma liv åt samiskan. År 1895 recenserade K.B. Wiklund i STF:s årsskrift de först utkomna bladen av generalstabskartan över fjäll-världen. Bland de typfel han räknar upp finns sammanblandning av dialekter. Han menar att eftersom det inte finns något samiskt "högspråk" (jfr rikssvenskt skriftspråk) återstår inget annat än att skriva varje samiskt namn "så som det på ort och ställe uttalas". I samma artikel behandlar han också ljuden och bokstäverna å, o och u. Enligt Wiklunds uppfattning var tecknet å inte lämpligt att använda vid skrivningen av samiska ortnamn av bl.a. internationella hänsyn. "[...] vid skrifningen af de lapska ortnamnen", skriver han, "äro vi lyckligtvis ännu icke bundna af någon häfd". Den geografiska litteraturen är som all vetenskaplig litteratur internationell och måste då "hållas så fri som möjligt för rent nationella hänsyn". Detsamma gäller enligt Wiklund inte svenskan; svenska skriftspråket innehåller bokstäverna å, ä och ö sedan 1500-talet och de kan inte tas bort. Han ironiserar dock över utländska kartors Pitea, Vesteras eller Piteä, Vesteräs. Artikeln avslutas med en lista över felskrivna namn på 13 kartblad.

Wiklunds artikel från 1895 är, såvitt jag har kunnat utröna, ett av de första språkvetenskapliga bidragen inom det arbetsfält som vi idag kallar ortnamnsvård. Han pekar klart på behovet av språkvetenskaplig hjälp när ett ortnamn första gången ska sättas på pränt.

3.2 Svenonius och Wiklund i Ymer

I en recension av Generalstabens då nyutkomna karta över Norrbottens län i skala 1:400 000 tog Fredrik Svenonius 1904 upp även återgivningen

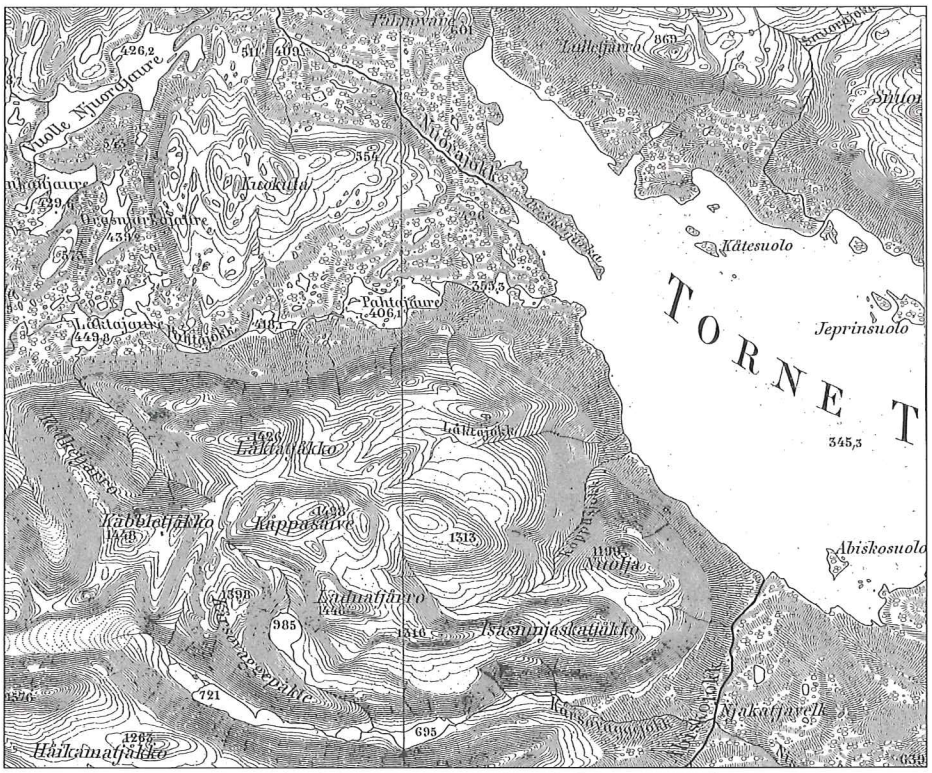

Karta 3. Utsnitt ur generalstabskartan 3, Sjangeli, i skala 1:200 000 från 1881.

av samiska ortnamn. K.B. Wiklund hade enligt uppgift på kartbladet granskat och korrigerat de finska och samiska namnen, varför den kritik som riktades mot framför allt stavningsändringar i hög grad drabbade Wiklund. Redan i början av recensionen får läsaren klart för sig att Wiklund kan vara en fara i dessa sammanhang: Wiklund var vid denna tid Sveriges ”enda officiella auktoritet” inom finsk-ugrisk språkvetenskap. Svenonius angriper Wiklund för vad han kallar dennes ”orygglіga princip”, dvs. finsk respektive samisk stavning av ursprungligen ”finsk-ugriska ortnamn”. Svenonius pläderar för ett större mått av försvenskning, en anpassning av stavningen efter den svensktalande befolkningens uttal. Bland namn som diskuteras kan nämnas Arjeplog, Murjek och Njulla. Svenonius, som bitvis är mycket från i sin kritik, påpekar också att Wiklund tydligen tvingats återgå till å i *tjåkko* (hänvisning till Wiklunds artikel i STF:s årsskrift, se ovan). Detta konstateras ”med nöje”!

K.B. Wiklund fick tillfälle att bemöta kritiken i nästa årgång av Ymer (1905). Av hans artikel framgår att han av Generalstabens Litografiska Anstalt fått medel för att resa genom Luleå och Torneå lappmarker och uppteckna ortnamn. Han hade i princip gått igenom samtliga samiska och finska namn på berörda blad i skala 1:200 000. Han framhåller att det ju endast är genom samer som sedan barndomen känner fjällen som man kan få pålitliga uppgifter. Till detta kommer att man för att kunna uppteckna samiska ortnamn måste kunna samiska och ha vetenskaplig fonetisk skolning. Det är alltså ord och inga visor - allt riktat till Svenonius som, enligt Wiklunds förmenande, kastar sten där han själv sitter i glashus. Wiklund håller på den huvudprincip som han han själv kursiverar: *ortnamnen böra skrifvas efter det språks lagar, som talas af traktens egentliga befolkning.* Men han är väl medveten om att det i Norrbotten finns blandområden, att vissa orter redan kring sekelskiftet var helt försvenskade, och han var beredd att ta viss hänsyn till hävden. Till försvar för återinförandet av bokstaven å skriver han att detta har sin grund i att det lulesamiska skriftspråket (som han själv grundat 1903) numera innehöll denna bokstav.

3.3 Norrbottens flerspråkighet

I skriften De lapska och finska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk har Wiklund (1910) publicerat ortnamnsuppteckningar tillsammans med en redogörelse för stavningsprinciper och förklaringar av namn och namnleder. Hans grundprincip för återgivning av samiska namn synes ha varit att utgå från det lulesamiska skriftspråket. Wiklund konstaterar emellertid att han funnit det mer och mer "hopplöst och omöjligt att genomföra ett utsträckande af en rent Lulelapsk skrifning" också till de trakter där de lule- och nordsamiska dialekterna skiljer sig allför mycket från varandra. Ett exempel på den gedigna genomgång han gjorde ska nämnas. Sjangeli är idag ett allmänt brukat namn på ett fjällområde invid norska gränsen söder om Abisko. Här bröts tidigt koppar och namnet förekommer i skriftliga källor från 1700-talet. Det samiska namnet på fjällryggen är Skankaleapmi. Den initiala ljudkombinationen sk- kunde innan det svenska skriftspråket var stabiliserat skrivas t.ex. "sch" (jfr Cronschough) och de första beläggen på detta namn skrevs enligt Wiklund så. Denna stavning torde vara anledningen till att namnet på svenska kom att uttalas med sj-ljud.

Wiklund berör i denna beskrivning av ortnamnsförrådet i nordligaste Norrbotten också de finska namnen. Han föreslår högfinska skrivformer och undanröjer därmed dialektala former som *koiju* björ k och *mettä* skog till förmån för riksfinska *koivu* och *metsä*. Detta är mig veterligt enda stället i litteraturen där Wiklund explicit säger sig föredra det finska högspråket. Vi vet från hans granskning av finska ortnamn i Mellansveriges finnbygder att han också där till en början föreslog riksfinska former. I Finland följer man vanligtvis vid normalisering av finska ortnamn riksfinskan när det gäller efterleder, med hänsyn till att efterlederna oftast tillhör det gemensamma ordförrådet. Bestämningar eller förleder kan skrivas med stor hänsyn till dialektal variation. Ett namn innehållande ordet för björk, finska *koivu*, kan alltså skrivas *Koju-*.

Gränsen mellan samiska och finska ortnamn tas också upp. Med detta avses inte någon fast språkgräns utan snarare vilket namn som ska ha företräde. Samerna har ofta varit först på plats och många finska namn är samiska namn anpassade till finskt uttal eller delvis översatta. Välkända samiska namnelement som *-jaure* och *-jåkk* översattes till finska medan förleden bara lånades över, t.ex. Nikkaluokta som på finska kallas Nikkulahti. Den finsktalande befolkningen var och är bofast, och många finska namn hade redan vid sekelskiftet sådan hävd i både kartor och officiella skrivelser att de omöjligen kunde ersättas av samiska. Men i fjällen, inom "lapparnas särskilda råmärken", finns dock enligt Wiklund ingen anledning att behålla de finska namnen.

3.4 Den språkliga granskningen

Den språkliga granskningen av samiska ortnamn på generalstabskartan utfördes att döma av bevarat arkivmaterial helt och hållet av K.B.Wiklund. Han bedrev själv en omfattande uppteckningsverksamhet (se ovan), men tack vare de medel som ställdes till Kungl. ortnamnskommitténs förfogande kunde även hans elever försörja sig genom uppteckningsverksamhet sommartid. I samband med att ortnamnskommittén 1927 inlämnade en utförligare anslagsframställan påpekades att just Västerbotten och Norrbotten var bättre tillgodosedda med samiska och finska ortnamn än med svenska. Det står inte att det var tack vare K.B.Wiklund, men därom råder ingen tvekan. Av en redovisning för hur de s.k. lotterimedlen som ställts

till K.B.Wiklunds förfogande 1927-28 använts för samiska och finska framgår att komministern Harald Grundström, sedermera författare till Lulelapsk ordbok, upptecknat ett rikt ortnamnsmaterial i Jokkmokk, att amanuensen Nils Moosberg gjort detsamma i Tärna och slutligen att folkskolläraren och bygdeforskaren O.P. Pettersson upptecknat samiska ortnamn i Vilhelmina.

Tyvärr finns ingen skriftlig redovisning bevarad för hur K.B.Wiklund till syvende och sist resonerade vid normaliseringen av samiska ortnamn över hela det vidsträckta området från Treriksröset till Härjedalen. Man kan bara ana att han i likhet med sina efterföljare haft problem både med ortografin och med det upptecknade materialet.

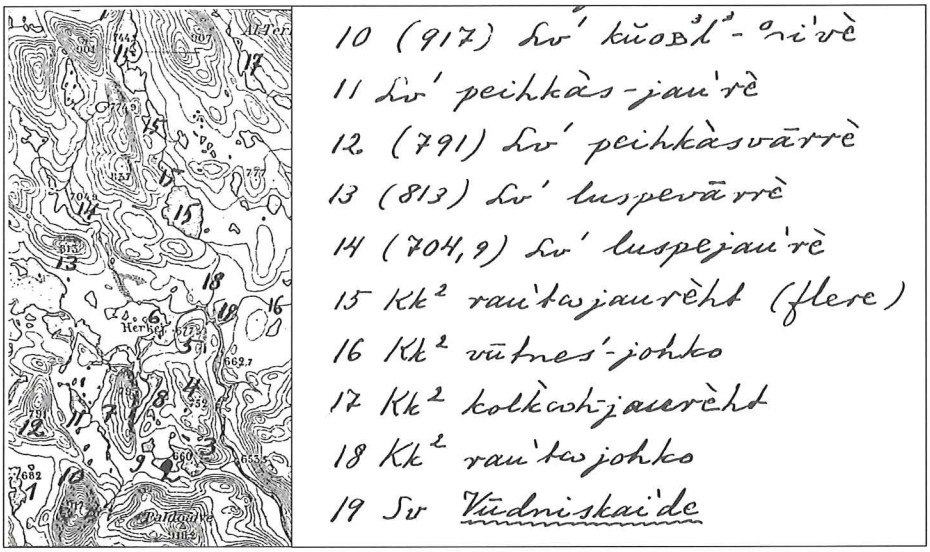

Uppteckнarna arbetade oftast med Generalstabskartan som underlag. En siffra på kartan motsvaras av ett namn i den s.k. primäranteckningsboken. Lv[1] resp. Kk[2] är beteckningar för sagesmännen. Utdrag ur Björn Collinders primäranteckningsbok med sifferkarta från 1933 (i OAU).

4 Topografiska kartan över fjällen (1960-talet)

4.1 1962 års konferens i Luleå

Vid mitten av 1950-talet började en ny topografisk karta ges ut i skala 1: 50 000. För övre Norrlands skogsområden och fjälltrakter var utgivningsskalan 1:100 000. Omkring 1960 hade den nya topografiska kartläggningen nått fram till fjälltrakterna och frågan om de samiska ortnamnens stavning aktualiserades. Både de samiska och de finska ortnamnen på generalstabskartan hade under årens lopp kritiserats för felaktigheter och inkonsekvenser. År 1962 anordnades på initiativ av landshövding Manfred Näslund en konferens i Luleå om finska och samiska ortnamn på kartorna. I mötet deltog företrädare för bl.a. RAK, Kungl. ortnamnskommissionen (som efterträtt ortnamnskommittén), SSR, turistorganisationer och kommunikationsverken.

Karl Nickul, Nordiska samerådets utsände vid konferensen, publicerade 1963 några reflektioner från mötet i tidskriften Terra. Bl.a. skriver han att Björn Collinder hade motiverat skrivningen av finska ortnamn enligt finska skrivregler med att området "hänger geografiskt samman med det finsktalande Finland". En sådan tanke leder enligt Nickul till att vi på en karta över Nordkalotten borde återfinna de samiska ortnamnen enhetligt stavade oberoende av nationstillhörighet. Nickul inser svårigheterna, bl.a. på grund av att de finska nordsamerna då hade en annan ortografi än de norska och svenska. Han avslutade trots detta sin framställning med en from förhoppning om att något i den antydda riktningen skulle kunna förverkligas "i samarbete mellan de ledande kartverken och intresserade språkexperter".

Enligt tidningsurklipp som behandlar mötet rörde sig diskussionen till stor del om hur o-ljudet skulle tecknas i samiskan. Björn Collinder, professor i finsk-ugriska språk, hävdade bokstaven o medan Israel Ruong, docent i finsk-ugriska språk och nomadskoleinspektör, ansåg att samiskt o-ljud i kraft av tradition även fortsättningsvis skulle skrivas med u.

Vid konferensen i Luleå tillsattes en arbetsgrupp med uppgift att följa upp frågan om den samiska stavningsfrågan. Gruppen bestod av en representant för vardera SSR, Svenska turistföreningen (STF) och Svenska fjällklubben samt av överlantmätaren i Norrbottens län. Arbetsgruppen hade kontakter med Kungl. ortnamnskommissionen och med Rikets allmänna kartverk, och företrädare för de sistnämnda deltog också i vissa av arbetsgruppens sammanträden. I april 1963 avslutade gruppen sitt arbete med principer för stavning av samiska ortnamn på de allmänna kartorna. Man hade då enligt mötesprotokollet enats om att tillämpa den "traditionella s.k. Lule-lapska stavningen" med vissa modifikationer.

4.2 Resultatet

Arbetsgruppens principresonemang sammanfattas av Gunnar Pellijeff i Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1965. Han hade deltagit i arbetsgruppen som företrädare för Ortnamnsarkivet i Uppsala (då: Svenska ortnamnsarkivet). Det framgår inte av något protokoll eller av Pellijeffs framställning om gruppen någonsin tänkte sig en samnordisk lösning. Grundtanken bakom de stavningsprinciper som fastställdes kan sägas vara två. Den första var att ett och samma ortografiska system för samiska ortnamn skulle användas över hela det samiska språkområdet och den andra att kartan skulle kunna läsas av en genomsnittlig svensk utan kunskaper i samiska. Två skriftspråk var aktuella, det nordsamiska som användes i Norge och Sverige och det lulesamiska. Eftersom det förstnämnda innehöll bokstavstecken som ansågs obegripliga för en svensk återstod bara det lulesamiska. Det poängterades dock att det lokala uttalet ska ligga till grund för all stavning av samiska ortnamn. Det principförslag som antogs 1963 var en kompromiss för att tillfredsställa vissa grupper. Det är betecknande att Björn Collinders Ordbok till Sveriges lapska ortnamn som gavs ut av Kungl. ortnamnskommissionen ett år senare har en helt annan ortografi. Det torde minska bokens värde som uppslagsverk för den vanlige kartläsaren.

I den modifierade lulesamiska ortografi som arbetsgruppen enades om för kartbruk betecknades långt och kort å-ljud med å, långt o-ljud i andra stavelsen med o, övriga o-ljud med u och diftongerna med hjälp av i (ai, ei, ui, åi, äi). Till skillnad från det nordsamiska skriftspråket användes i det

lulesamiska tvåteckenskombinationer (digrafer) för att beteckna ljud som tj-, sj- och ng-ljud. Detta förenklade naturligtvis läsningen för en svenskspråkig. Långa konsonanter dubbelskrevs.

Man kan ana att flera undantag från huvudreglerna diskuterades i arbetsgruppen, men två redovisas. Det ena är ordet *varre (várri)* berg som enligt arbetsgruppen alltid ska skrivas *vare* i enlighet med hävden. Det andra undantaget gäller dialekterna. Ett och samma ord uttalas inte lika i norr och i söder och bör följaktligen inte heller stavas lika. Ordet för bäck heter *jåkka* och *jåkkå* för att nämna ett av Gunnar Pellijeffs exempel. Sådana variationer skulle vara tillåtna.

Det konkreta resultatet av arbetsgruppens framtagna principer är den stavning av samiska ortnamn som fr.o.m.1964 fanns på hela topografiska kartan över fjällområdena i skala 1:100 000 och på följdprodukter, t.ex. Nya fjällkartan. Den förekommer fortfarande på Gröna kartan i skala 1:50 000 i norra Norrbotten och än så länge på alla fjällkartor över lule- och sydsamiskt område i Norrbotten, Västerbotten och Jämtland. Den språkliga granskningen av dessa kartblad utfördes av Gunnar Pellijeff.

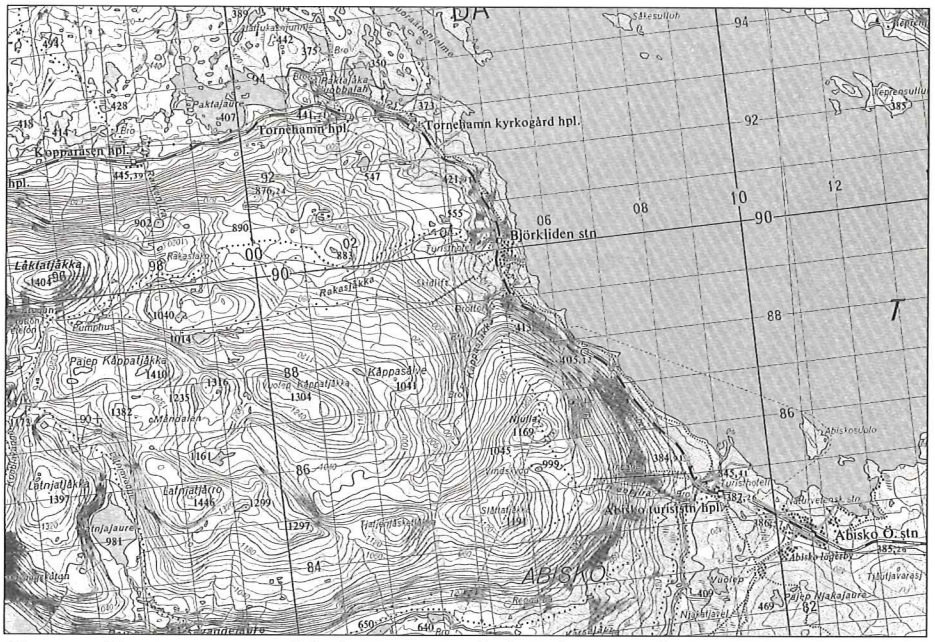

Karta 4. Utsnitt ur topografiska kartan 30 I Abisko och 31 I Vadvetjåkka i skala 1:100 000, 1971.

5 FN:s konferenser om standardisering av geografiska namn

FNs ekonomiska och sociala råd anordnar sedan 1960-talet internationella konferenser om standardisering av geografiska namn. Vid konferenserna antas resolutioner i anslutning till diskuterade standardiseringsproblem m.m. Resolutionerna har berört ämnen som ortnamnsmyndigheter, insamling av ortnamn samt transkriptions- och transkriberingssystem. Vid den andra konferensen i London 1972 diskuterades ortnamn i minoritetsspråksområden och antogs bl.a. följande rekommendation beträffande skrivningen av ortnamn i sådana områden:

> (Resolution) 36. Problems of minority languages
>
> *The Conference*,
> *Noting* that in some areas, e.g., the Lappish-speaking part of the northern Europe, a minority language is spoken inside the territory of more than one country,
> *Noting further* that geographical names in the minority language are sometimes spelt according to different principles in the different countries where the minority language is spoken.
> *Recognizing* the desirability of a uniform treatment of the names in the minority language in such areas,
> *Recommends that*, where possible, the countries in question with native speakers of the minority language:
> (*a*) Adopt a common orthography for all geographical names of the minority language;
> (*b*) Use the orthography for the standardization of the place names in their territory;
> (*c*) Publish the standardized names in their official maps and national gazetteers.

Resolutionen är alltså exemplifierad med just samiska i de nordiska länderna, och bakom resolutionen ligger en diskussion om det naturliga i att berörda länder löser ett problem av detta slag gemensamt och i samråd med samerna. Av den rapport från konferensen som de svenska delegaterna

avgav framgår att resolutionen var föreslagen av de nordiska delegaterna gemensamt. En resolution av detta slag anses inte juridiskt bindande men för de nordiska ländernas vidkommande torde i detta fall visst moraliskt ansvar föreligga.

1972 var ortnamn i minoritetsspråksområden fortfarande något nytt och främmande för standardiseringskonferenserna. Att majoritetens språk eller det officiella språket i en nation skulle ta över minoriteternas ortnamn för utbyte eller anpassning till majoritetsspråket föreföll då naturligt. Idag är läget helt annorlunda. Minoriteternas ortnamn har i högsta grad dragits fram i ljuset. I Australien pågår insamling och kartfästning av aboriginernas ortnamn för fullt, och detsamma sker i Canada vad beträffar inuiternas namn. Självklart vållar det problem, i synnerhet i Canada, där inuiterna normalt använder stavelseskrift.

I Irland talas huvudsakligen engelska men majoriteten av landets ortnamn är ursprungligen iriska. I takt med att iriska former av namnen fastställs kommer engelska och iriska skriftformer att stå sida vid sida på kartor och vägskyltar. I Wales, där walesiskan (kymriskan) sedan länge har starkt fotfäste, är två namnformer snarare regel än undantag.

På kontinenten, där nationsgränserna ofta har ändrats utan hänsyn till etniska och språkliga förhållanden, finns många minoriteter idag. Minoriteternas namn har vanligen bytts ut mot nya på majoritetsspråket utan hänsyn till det lokala språkbruket. Idag tänker man om både på nationell och regional nivå. Ett av de senaste exemplen är Österrike som officiellt vid sidan av de tyskspråkiga namnen har fastställt slovenska namn i Kärnten.

6 Ny topografisk fjällkarta (1970-talet)

6.1 Ny diskussion

Under 1970-talet utsattes de topografiska fjällkartbladen för kritik både från samer och från andra kartanvändare. Kritiken riktades främst mot ortnamnsredovisningen och gällde bl.a. namnens placering och den i vissa områden påfallande namnglesheten.

De samiska ortnamnen var 1976 föremål för en skrivelse från Nordiska sameinstitutet och Samisk språknämnd i Kautokeino ställd till statsministrarna i Finland, Norge och Sverige. Skrivelsen gällde lagstiftning och regelverk, ortnamnsmyndigheter och arkiv m.m. Skrivelsen utmynnade i frågan om vilka principiella synpunkter de tre regeringarna hade på bevarandet och bruket av samiska ortnamn. LMV och OAU yttrade sig över sameinstitutets skrivelse, men något svar från den svenska regeringen tycks inte ha avgetts. Även Svenska samernas riksförbund engagerade sig i frågan om samiska ortnamn i mitten och slutet av 1970-talet.

Frågan om de samiska ortnamnen på de allmänna kartorna aktualiserades för svensk del 1979 i samband med att Lantmäteriverket planerade en revidering av de topografiska kartbladen i fjällområdena. Den nya ortografin för nordsamiskan hade då börjat användas i skolorna inom berört område i Finland, Norge och Sverige. Lantmäteriverket konstaterade efter samråd med Ortnamnsarkivet i Uppsala att ortografibytet måste beaktas vid en eventuell revidering av de samiska namnen. Man beslöt att utreda frågan med hänsyn till FN-resolutionen om hantering av ortnamn i minoritetsspråksområden och därvid bl.a. kontakta systermyndigheterna i Finland och Norge.

6.2 Norge omkring 1980

Det norska stortinget antog 1990 en lag om ortnamn som trädde i kraft den 1 juli 1991. Denna lag behandlas i avsnitt 11, Slutord. Redogörelsen nedan gäller alltså förhållandena före denna lag.

I Norge granskades de samiska ortnamnen på allmänna kartor av två namnkonsulenter, en för sydsamiskt område och en för lule- och nordsamiskt område. De båda namnkonsulenterna var utsedda av staten och lydde under Kirke- og Undervisningsdepartementet. I instruktionerna för den namnkonsulent som ansvarade för nordsamiska ortnamn stod tidigare att de lule- och nordsamiska ortnamnen skulle skrivas enligt 1948 års ortografi (Ruong-Bergslands), men instruktionen ändrades 1980 så att det nya nordsamiska skrivsättet skulle tillämpas där det var praktiskt möjligt. Departementet föreskrev också ortografibyte vid revidering av kartor i berört område. Den första norska kartan med ny ortografi kom ut hösten 1981. För Norges vidkommande innebar ortografibytet inga omvälvande förändringar. 1948 års ortografi innehöll t.ex. redan bokstäverna č, š och ž, dvs. de tecken som är mest främmande för en person med något av de nordiska språken som modersmål.

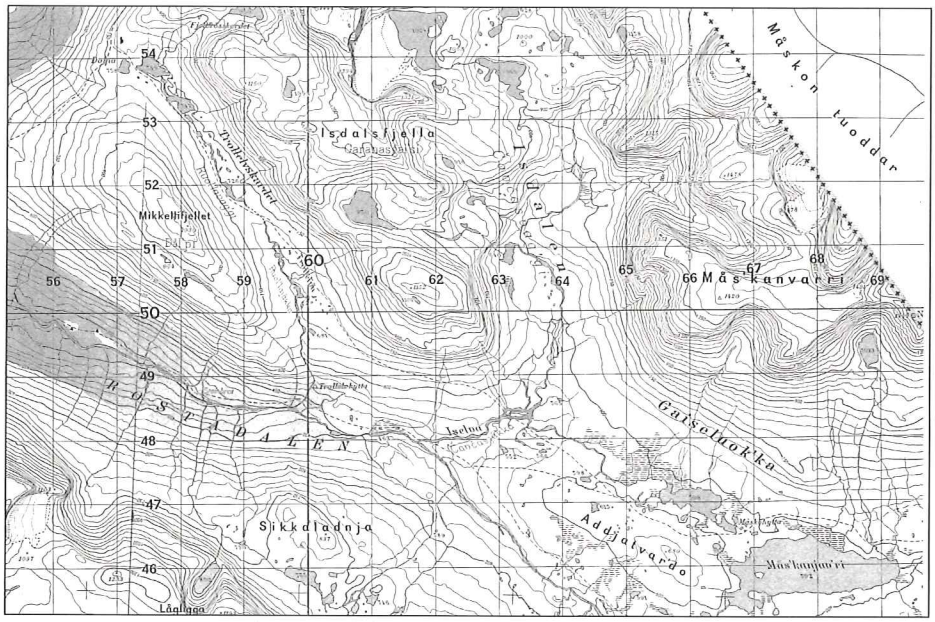

Karta 5. Utsnitt ur norsk topografisk karta Rostadalen, blad 1632 IV, 1960.

På sydsamiskt område används i Norge den sydsamiska ortografin (Knut Bergslands och Ella Holm-Bulls) för skrivning av samiska ortnamn söder om Saltfjället (ung. Nasafjäll på svensk sida).

Idag finns en samisk namnkonsulenttjänst och en till den hörande sekreterartjänst. Konsulentverksamheten har sitt högkvarter vid den samiska högskolan i Kautokeino.

Skrivning av samiska ortnamn har aldrig varit något debattämne i Norge. Det finns säkert flera förklaringar men några ska nämnas. Vid den första moderna kartläggningen i Norge samlades namn in på ungefär samma sätt som i Sverige av kartografer. Till skillnad från de svenska kartograferna lät emellertid de norska översätta de samiska namnen till norska och satte ut dem på kartor i norsk form, rätt eller fel översatta. Många av de norska namnen fick hävd, och när man på 1950-talet i samband med topografisk kartläggning rättade till misstaget och införde de rätta samiska namnen blev många norska namn kvar. Det sagda gäller inte överallt utan i synnerhet områden med huvudsakligen norskspråkig befolkning. En annan förklaring är förmodligen att man i Norge har en viss vana att diskutera språk och dialekter (nynorsk kontra bokmål) och att regeringen beslutar i språkfrågor.

6.3 Finland omkring 1980

I Finland talas tre samiska språk, nämligen nordsamiska, enaresamiska och skoltsamiska. Det har ofta varit problem att ge respektive språks ortnamn rätt skrivform. Ortnamnen på de allmänna kartorna granskas vid Svenska namnbyrån och Finska namnbyrån. På Finska namnbyrån finns ingen expert i samiska utan man har normalt överlåtit granskningen till samiskfödda språkvetare eller till någon fenno-ugrist med goda kunskaper i samiska. Idag granskas samiska namn av Samiska språknämnden i Finland i samarbete med en samiskfödd forskare i Utsjoki. Tillsammans bär de alltså ansvaret för vården av de samiska ortnamnen.

I Finland har Lantmäteristyrelsen, bl.a. efter rekommendation från Finska namnbyrån och Samiska språknämnden i Finland, fattat ett principbeslut om införande av den nordsamiska ortografin på kartor. Ortografibytet har påbörjats. På kartblad som tryckts med den äldre ortografin efter principbeslutet har man fällt in en ruta där detta omtalas men inte ändrat något på bladen. På den separat utgivna vägkartan har man ändrat skrivsätt i samband med omtryckning. Topografkåren har påbörjat revideringen av

den topografiska kartan i skala 1:50 000 i norra Finland, och i anslutning till detta arbete ska också ortografin för samiska ortnamn bytas. Revideringen beräknas vara slutförd omkring år 2000. Inte heller i Finland skiljer sig den hittills brukade ortografin nämnvärt från den nya.

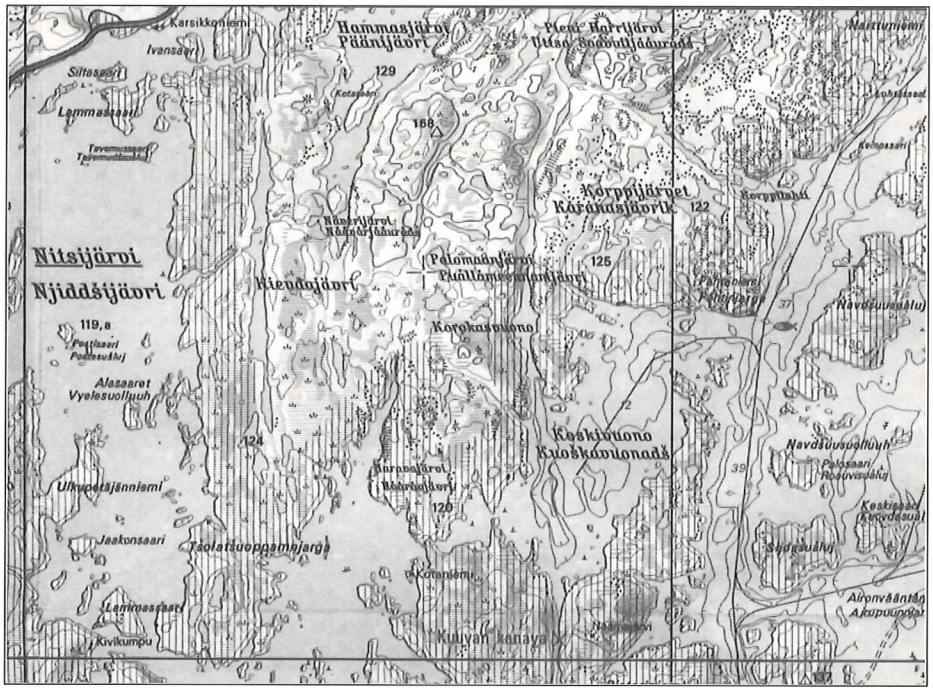

Karta 6. Utsnitt ur finländska friluftskartan Inarijärvi i skala 1:100 000, 1987. De samiska namnen skrivs med enaresamisk ortografi (se karta 1).

Liksom i Norge har man i Finland aldrig gjort samiska ortnamn till något större problem. Även här finns säkerligen många förklaringar. En kan vara att området där samiska ortnamn förekommer inte på långt när är nyttjat för turism och friluftsliv på samma sätt som i Sverige. En annan förklaring är, naturligtvis, att man i Finland också vet att hantera frågor om tvåspråkighet. Samiska språknämnden i Finland har t.ex. rekommenderat kartverken att behandla samiska och finska ortnamn i norra Finland på samma sätt som svenska och finska behandlas i svenskspråkiga områden i södra Finland.

7 Nordsamisk ortografi på de allmänna kartorna

7.1 Principbeslutet 1980

Lantmäteriverket fattade i mars 1980 ett beslut att i samband med partiell revidering av de topografiska kartbladen över fjällområdena också revidera de samiska ortnamnen och införa den nya ortografin på nordsamiskt område. Nya fältuppteckningar skulle göras för att rätta felplaceringar och öka namntätheten. Beslutet grundades på FN-resolutionen från 1972, på beskeden från de nordiska systermyndigheterna om hur dessa hanterade samiska namnfrågor och på ett tillstyrkande från OAU om revidering av samiska ortnamn och ortografibyte. Beslutet rörde endast naturnamn. Redan etablerade och ofta brukade ursprungligen samiska bebyggelsenamn, t.ex. Kiruna och Abisko, skulle inte omfattas av beslutet.

Principbeslutet togs utan hörande av instanser som tidigare varit inkopplade på frågan, t.ex. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Svenska turistföreningen och Svenska fjällklubben. Reaktioner från dessa lät inte heller vänta på sig. I en skrivelse från Länsstyrelsen i Norrbottens län skrev landshövdingen och överlantmätaren att de samiska ortnamnen på kartorna är av relativt stor betydelse för Norrbotten, och att väsentliga ändringar skulle kunna innebära svårigheter för befolkningen, turismen, fjällräddningen m.fl. Vidare ansåg Länsstyrelsen att det var angeläget med en revidering av kartorna så att namnskicket överensstämmer med i länet gängse språkbruk men inte så att "den stora majoriteten av befolkningen får svårt att identifiera respektive plats". Eftersom bara en eller några få procent av befolkningen i fjällområdet förstår eller kan läsa nordsamiska utgick Länsstyrelsen från att stavning och bokstäver måste anpassas till kartkonsumenternas förutsättningar.

Anledningen till skärpan i skrivelsen var givetvis att ortografibytet för svenskt vidkommande i många fall innebar betydande förändringar. Några exempel ska ges från Abiskoområdet:

Kårsavagge - Gorsavággi
Pallenjåkka - Ballinjohka
Tjåmuhas - Čoamuhas
Nissuntjårro - Nissunčorru

Några namn ändras inte alls eller mycket lite, t.ex. Njulla. Alisjávri (Alesjaure) och Njuikkustak (Njuikustak). De stora förändringarna rör framför allt de namn som på grund av ortografibytet får ändrad begynnelsebokstav (alltså p, t, k och tj som blir b, d, g och č).

7.2 Reaktioner på beslutet

Kritiken gjorde att LMV remitterade ett förslag om hur ortografibytet skulle ske för synpunkter tillsammans med ett provblad över en del av bladet 30I Abisko där ny ortografi införts och vissa ändringar skett vad beträffar turistinformationen. Remissen gick till en rad myndigheter, t.ex. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Vägverket, Planverket, Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, Lantbruksstyrelsen, DOVA-myndigheten, Sveriges geologiska undersökningar och Överbefälhavaren/Chefen för armén, organisationer och institutioner (Fjällsäkerhetsrådet, STF, SSR, Nordiska språksekretariatet) och kommuner (Kiruna och Gällivare). Språkvetenskapliga och samiska myndigheter och organisationer var över lag positiva i principfrågan och till utformningen av provbladet. Naturvårdsverket, Planverket, SGU, Skogsstyrelsen och Fjällsäkerhetsrådet hade inga invändningar mot principbeslutet men ville med hänsyn till kartanvändare och fjällsäkerhet ha även äldre ortografi med på kartorna. STF och Fjällsäkerhetsrådet framhöll i huvudsak de olägenheter som de för flertalet svenskar främmande tecknen orsakar. Ortsangivelser kan misstolkas på grund av uttalssvårigheter och man menade också att namnen med ny stavning inte kan lagras i befintliga dataregister. STF pekade särskilt på de argument som var vägledande vid utformningen av den gamla "kartortografin" och ansåg att införande av ny ortografi skulle vara en säkerhetsrisk. Mest kritiska och oförstående var Länsstyrelsen i Norrbottens län, Gällivare kommun och Chefen för armén. Enligt de sistnämnda hade Lantmäteriverket inte beaktat (de lokala) kartanvändarnas intressen, utan beslutsunderlaget var enligt dem begränsat till vad de kallar de språkvetenskapliga förhållandena. Kartans funktion var enligt kritikerna att vara ett kommunikationsinstrument

för användaren. För att vara användbar måste kartans "språk och skrivsätt vara sådana att befolkningen har möjlighet att skriva, läsa och uttala de namn som används". Befolknings- och språkförhållandena i fjällområdena är sådana att dessa förutsättningar inte föreligger om ortografibytet genomförs. Högst 3 % av befolkningen inom det berörda området kan enligt samma källa samiska. Länsstyrelsen ville också ha en bedömning av de ekonomiska konsekvenser som ortografibytet skulle föra med sig.

Debattens vågor gick alltså höga, och inte bara i skrift. Åtskilliga möten i Luleå, Kiruna och Gävle ägnades åt ortografifrågan. Inom Länsstyrelsen kom motståndet så småningom att försvagas och en kompromisslösning såg ut att bli det som skulle gälla. Det största motståndet kom från Kiruna kommun, och där väl snarast från jakt- och fiskeföreningar, samt från Försvaret i form av Milo ÖN. Ett möte i Luleå i februari 1983 visade att de gångna tre årens diskussion ingalunda påverkat just Kiruna kommun och Milo ÖN. Där ifrågasattes om handläggningen skulle klara en juridisk granskning och om inte LMV hade missuppfattat FN-resolutionen. Lantmäteriets uppgift ska vara att förse kunderna med bra kartor; de nu aktuella fjällkartorna betraktades som dåliga. Försvaret hotade med två versioner av kartan, vilket dock inte kunde accepteras av Länsstyrelsen. Dubbelskrivning av samiska namn var från de flesta håll den enda tänkbara lösningen, och det ingick också i det förslag man slutligen enades om vid mötet.

Ett möte hölls också i Umeå i november 1982 på Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet (DAUM). Mötet var föranlett av att ordinarie granskningsrutiner för ortnamn inte kunde användas vid överförande av samiska ortnamn till ny ortografi. Kompetensen fanns inte inom DOVA-myndigheten. I mötet deltog företrädare för DOVA-myndigheten, LMV och SSR.

Vid mötet redogjordes från samiskt håll för hur samiska ortografier används i läromedel och hur den nya nordsamiska ortografin fungerar i praktiskt bruk. Från DOVA-sidan informerades om hur språklig namngranskning i allmänhet har fungerat genom åren och i synnerhet hur man gått tillväga vid normalisering av efterleder i svenska ortnamn. Från LMV:s sida informerades om den senaste remissomgången och om den tidsplan för revideringen av fjällkartan som nu låg fast.

Deltagarna enades om att vid överföring till ny ortografi skulle förlederna kunna skrivas i enlighet med det lokala uttalet medan efterlederna skulle skrivas på ett sätt oberoende av eventuella avvikande uttal. Nordsamiska språknämnden skulle föreslå stavning av efterleder. (Se vidare under 7.4.)

7.3 Beslutet står fast med vissa övergångsregler

Den senast nämnda remissomgången och sammanträdet i Luleå ledde till ett nytt beslut. Beslutet som togs av LMV:s ledning den 22 juni 1983 och hade i huvudsak följande innehåll.

A § 21 Samiska ortnamn på allmänna kartor

LMV har år 1980 principiellt beslutat att namn på nordsamiska skall skrivas enligt den av samerna år 1978 antagna ortografin.

LMV beslutar att behandlingen av nordsamiska ortnamn på allmänna kartor skall följa nedanstående principer:

Namnsättningen skall därvid ske så

att samtliga bebyggelsenamn återges i form som följer av första editionen av topografiska kartan (äldre ortografi)

att samtliga naturnamn på nordsamiska språket skrivs enligt den nya nordsamiska ortografin av år 1978

att de naturnamn som återfinns i den äldre editionen av topografiska kartan och för vilka äldre och ny ortografi påtagligt skiljer sig från varandra dubbelskrivs i båda ortografierna, varvid särskild hänsyn tas till byte av initialbokstav och till tecknen č, š och ž

att namnbeståndet i fråga om urval och namnformer vid s k namnkedjor så långt möjligt skall vara detsamma vid revideringen som vid kartans förstagångsutgivning

att i övrigt felaktigheter i förstagångsutgivningens namnbestånd rättas till

att en förtätning av namnbeståndet skall ske genom att nyinventerade namn återges, och att detta sker enbart i den nya ortografin

att vid dubbelskrivning den äldre ortografin placeras överst (främst) i teckensnittet Concorde, att vid namnsättningen i övriga fall används teckensnittet Akzidenz-Grotesk

att avgränsningen mellan nordsamiskt och lulesamiskt språkområde avgörs med ledning av yttranden på särskild remiss härom

att ett fullständigt namnregister för de nordsamiska ortnamnen upprättas och ges ut, varvid ny ortografi och äldre ortografi, där sådan föreligger enligt första editionen av topografiska kartan, används

att vid utgivningen av kartor dessa förses med marginalupplysning om införandet av ny ortografi, varvid särskild uppmärksamhet ägnas tecknen č, š, ž och á.

Särskilt yttrande avgavs av av överste Göte Bergerbrant. Bergerbrant var vid tillfället militärassistent vid LMV och representerade försvarsmakten. Enligt hans yttrande ska samtliga namn vara läsbara med bokstäver ur det svenska alfabetet och nytillförda samiska namn dubbelskrivas. Slutligen menade Bergerbrant att LMV borde överväga att marknadsföra två versioner av fjällbladen med avseende på ortografialternativ.

7.4 Normalisering av efterleder

Svenska ortnamn stavas enligt svensk skriftspråksnorm. Det innebär bl.a. att i namnen ingående ord skrivs i enlighet med de regler som kan härledas ur Svenska Akademiens ordlista (SAOL). Efterleder i ortnamn är normalt standardiserade eller enhetligt skrivna. Om efterleden *-ed(et)* uttalas [eid], såsom är fallet i t.ex. jämtskan, skrivs den i alla fall *-ed(et)*.

Exempel på terrängord skrivna på olika sätt

"Kartortografi"	Lulesamisk ortografi	Nordsamisk ortografi	Betydelse
jaure	jávrre	jávri	sjö
jåkkå	jåhkå	johka	liten å, bäck
kaise	gájsse	gáisi	spetsig fjälltopp
luokta	luokta	luokta	vik
pakte	bákte	bákti	klippa
tjåkkå	tjåhkkå	čohkka	fjälltopp
vare	várre	várri	berg, fjäll
åive	oajvve	oaivi	rundaktigt berg
ätno	ädno	eatnu	älv, stor å

LMV bestämde att vid normalisering av samiska ortnamn skulle samma princip följas. Samtliga efterleder inom ett språkområde, i detta fall nordsamiskt, skulle fastställas i enhetlig form. LMV tog hjälp av Nordsamiska språknämnden och fick ett förslag till förteckning över på fjällkartan förekommande efterleder skrivna med nordsamisk ortografi. Språknämndens förslag antogs av LMV 1983-10-26.

7.5 Gräns mellan nordsamisk och lulesamisk ortografi

Ytterligare ett följdbeslut fattades vid samma tid, nämligen beträffande gränsen mellan nord- och lulesamiskt språkområde. För LMV:s vidkommande var det nödvändigt att ha någon form av avgränsning för praktiskt bruk på kartan. Frågan blev därför föremål för remiss i december 1982 och tillställdes språkliga instanser, sameorganisationer, sameföreningar och berörda samebyar.

Remissvaren var ingalunda entydiga. De tre samebyarna Norrkaitum (Girjjis), Mellanbyn och Sörkaitum nämndes i alla förslag till gränsdragningar. En grupp ville ha gränsen mellan Leavás och Norrkaitums (Girjjis) samebyar. En annan grupp ansåg att gränsen borde gå mellan Norrkaitum (Girjjis) och Mellanbyns samebyar och en tredje grupp föreslog en gräns mellan Mellanbyns och Sörkaitums samebyar. De skilda uppfattningarna beror på den vikt man tillmäter de ganska stora språkliga skillnader som dialekterna i området uppvisar. En remissinstans uttryckte förhållandet som så att språket i de tre byarna uttalsmässigt ansluter till lulesamiskan och ordbildningsmässigt till nordsamiskan.

SSR tog i första vändan ingen ställning utan ansåg att frågan borde lämnas över till berörda samebyar och nord- respektive lulesamiska språknämnderna för gemensamt yttrande.

En sammanställning av remissvaren gjordes därför och denna skickades till SSR för förnyat yttrande. Anledningen var att i SSR sitter bl.a. ordförandena i samebyarna, och från LMV:s sida var detta enklaste vägen att nå berörda parter. Av SSR:s svar från juni 1983 framgår att Norrkaitums (Girjjis), Mellanbyns och Sörkaitums samebyar utgör ett övergångsområde mel-

lan nord- och lulesamiskt språkområde. Eftersom en gräns måste dras på grund av de skilda ortografierna föreslog SSR att denna skulle gå mellan Mellanbyns och Sörkaitums samebyar.

LMV:s beslut togs i november 1983 och innebär att nordsamisk ortografi ska användas vid skrivning av samiska ortnamn på de allmänna kartorna från norr ner till och med Mellanbyns sameby.

Av praktiska skäl - ortografifrågan hade försenat den reviderade utgåvan av fjällkartan flera år - lades till i beslutet att odlingsgränsen skulle utgöra språkområdesgräns i öster. Hela frågan var knuten till samiska ortnamn på fjällkartan, och det var denna som skulle revideras. Felplaceringar och namngleshet gällde fjällkartan, inte de övriga topografiska bladen i Norrbotten. Nytt fältarbete skulle göras enbart på fjällbladen. Beslutets formulering om odlingsgränsen innebar inte att samiska ortnamn öster om odlingsgränsen på sikt inte får ändrad ortografi utan att ny insamling av samiska ortnamn bara skulle göras väster därom.

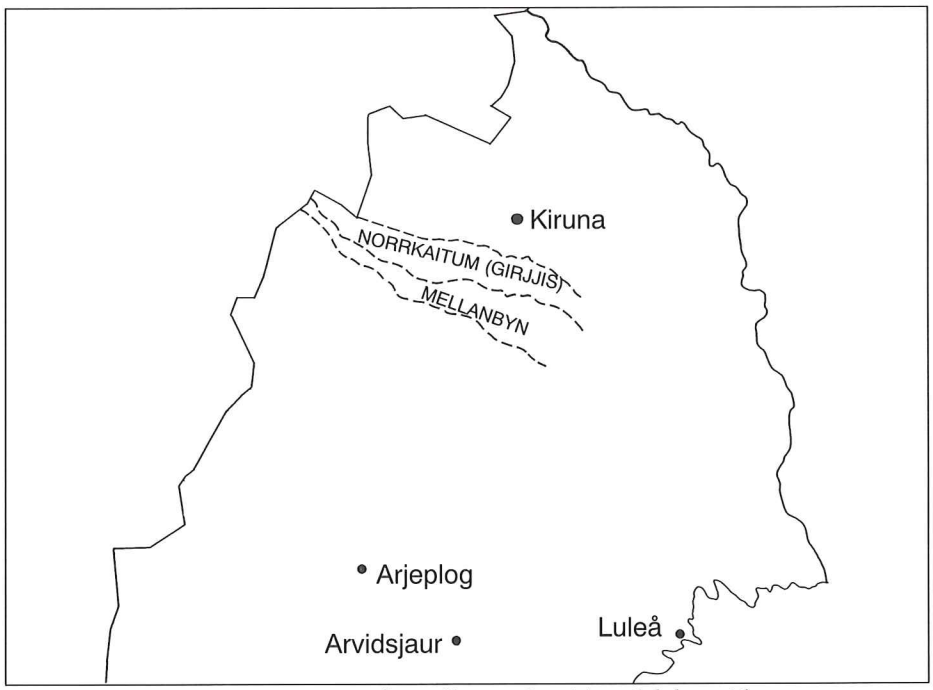

Karta 7. Kartan visar övergångsområdet mellan nordsamiska och lulesamiska.

LMV:s beslut om gränsen mellan nord- och lulesamiskt område överklagades till regeringen av Lulesamiska språknämnden, svenska sektionen, och av Norrbottens sameförbund genom Nils Eric Spiik, Jokkmokk. I besvären anfördes att gränsen i stället borde gå längre norrut, nämligen mellan Leavás och Norrkaitums (Girjjis) samebyar. Söder därom borde, enligt besvären, lulesamisk ortografi användas.

Regeringen konstaterade att det är svårt att finna någon allmänt accepterad gränsdragning mellan språkområdena. Det är därför, enligt regeringens beslut, rimligt att Mellanbyns och Norrkaitums (Girjjis) samebyar behandlas som ett språkligt övergångsområde där såväl lulesamisk som nordsamisk ortografi används. Det ankommer dock på LMV att ta upp frågan om användning av lulesamisk ortografi. Regeringen fann LMV:s beslut väl grundat och avslog besvären.

7.6 Verkställande av besluten

Revideringen av fjällkartan påbörjades 1980 med fältarbete men utgivningen fördröjdes på grund av ortografifrågan. Under de följande åren hann LMV rekognoscera hela den del av fjällkedjan som var aktuell för nordsamisk ortografi utan att något blad kom ut. Namnarbetet var dock i full gång. Samebyarna hade informerats om beslutet både via SSR och LMV och byarnas ordförande var kontaktade i god tid och försedda med kartblad innan fältarbetarna kom för att gå igenom namninnehållet. Samtalen bandades ofta. Namnen på de två nordligaste bladen, 32J Treriksröset och 31JK Naimakka, bearbetades av samen Lars H:son Simma från Gällivare.

Överföringen till nordsamisk ortografi utfördes av två personer. Mikael Svonni, nordsame med akademisk utbildning i samiska, utförde arbetet på Abisko-bladet. Sedan han fått tjänst inom sameskolväsendet tvingades han lämna över överföringsarbetet till Per Stefan Labba, också nordsame med språkutbildning. Denne utförde sedan hela arbetet på de fjällblad som kom ut 1984 och 1985.

Den första kartan med nordsamisk ortografi kom ut i december 1983. Det var 30I Abisko som ju varit försöksblad och legat klart i väntan på det slut-

giltiga beslutet. I anslutning till teckenförklaringen berättas där om bytet av ortografi och ges exempel på vanliga efterleder och uttalsangivelser.

Den nya fjällkartan presenterades i tidningen I Alla Väder (Svenska fjällklubbens organ) av Erik Lind. Han informerade på ett förhållandevis stort utrymme om LMV:s beslut att ändra kartortografin till nordsamisk ortografi i oväntat positiv ton. STF teg; LMV:s fjällkarta var ju fortfarande en konkurrent till den av dåvarande Liber kartor och STF utgivna Nya fjällkartan. Olle Melander tyckte dock att Erik Linds presentation varit för positiv så han kom med ett inlägg i I Alla Väder, där han vidhöll turistföreningens uppfattning att införandet av "nya bokstäver och ljud" (sic!) skulle ge upphov till felstavningar och feluttal. Fjällsäkerhetsaspekten berördes dock inte. LMV fick tillfälle att kommentera Melanders inlägg i samma nummer.

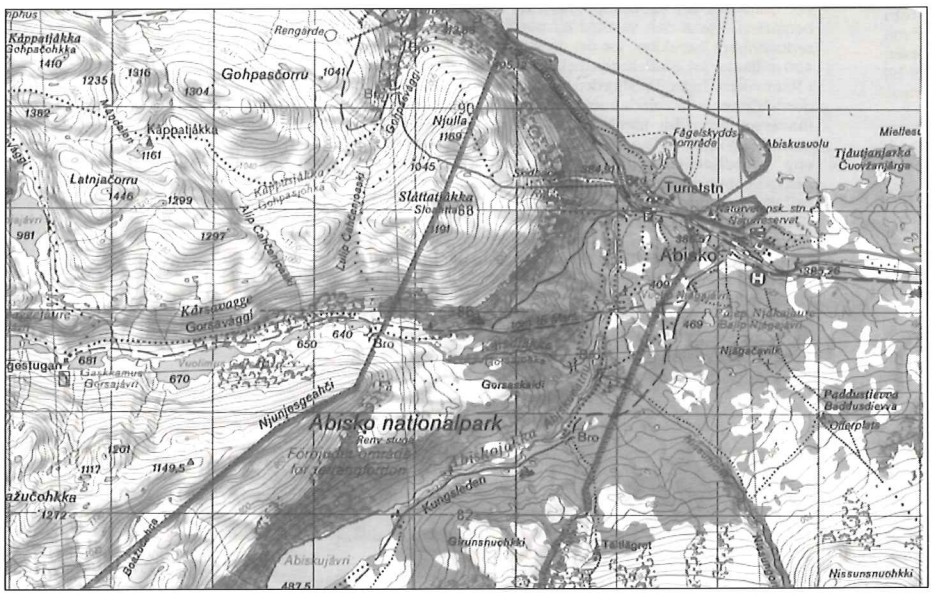

Karta 8. Utsnitt ur fjällkartan BD 6, Abisko-Kebnekaise-Narvik, skala 1:100 000, 1992.

1988 gav Lantmäteriet ut en karta i skala 1:20 000 över Kebnekaise. Kartan är upprättad av Per Holmlund och Valter Schytt vid Naturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet. Namnsättningen presenteras i en

Samiska ortnamn

Majoriteten av ortnamn i fjällen är av samiskt ursprung. Samernas huvudnäringar sedan lång tid tillbaka, jakt, fiske och renskötsel, avspeglas i det samiska naturnamnsskicket. I de samiska ortnamnen ingår ofta ord som beskriver terrängen, dvs talar om hur marken ser ut eller vilken form en dalgång har. Terrängorden berättar också om framkomlighet, möjligheter för renbete och om snöförhållanden på platsen.
Den samiska som talas i Sverige brukar indelas i tre dialekter: nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska. Nordsamiska talas från Treriksröset i norr ner till området strax söder om Stora Lulevatten, lulesamiska från Stora Lulevatten till Arjeplogsområdet, där sydsamiska möter. Skillnaden mellan nordsamiska och sydsamiska är stor, den är närmast jämförbar med skillnaden mellan tyska och svenska. Det finns inget enhetligt skriftspråk för de olika dialekterna. Sedan 1979 använder svenska, norska och finska nordsamer samma skrivsätt (ortografi) och detta används numera på de svenska originalkartorna över nordsamiskt område. På lule- och sydsamiskt område skrivs ortnamnen på samma sätt som i tidigare editioner av topografiska fjällkartan.

Vanliga terrängord i samiska ortnamn på nord- och lulesamiskt område *

áhpi, ape	stor myr, myrlandskap
bákti, pakte	brant klippvägg
čoalmi, tjålme	sund
čohkka, tjåkkå	fjälltopp
čorru, tjärro	bergrygg
eatnu, ätno	älv, å
gáisi, kaise	brant högfjäll
gorsa, kårså	ravin, trång dal
jávri, jaure	sjö
jávrras, jauratj	liten sjö
jeaggi, jägge	myr
jietnja, jiekna	is, jökel, glaciär
johka, jåkkå	bäck, å
láhku, lako	högtliggande vidsträckt fjällhed
luokta	vik
luoppal	liten insjö genomfluten av en älv
luspi, luspe	ställe där en å rinner ut ur en sjö, utflöde
njárga, njarka	udde
njunni, njunnje	utlöpare från ett fjäll
oaivi, åive	huvudformat fjäll
riehppi, rieppe	svårtillgänglig nischformad dal, oftast med glaciär
sáiva, saiva	sjö
savvun, savon	sel, lugnvatten
skáidi, skaite	landtunga mellan två vattendrag som flyter ihop
suolu, suolo	ö, holme
vággi, vagge	dalgång, u-formad dal
váraš, varatj	litet fjäll
várdu, vardo	lågfjäll med utsiktshöjd
várri, vare	berg, fjäll

Några vanligare lägesangivande adjektiv *

alip, alep	västligare, högre
alimus, alemus	västligast, högst
lulip, lulep	östligare
lulimus, lulemus	östligast
bajip, pajep	övre, högre
bajimus, pajemus	överst, högst
vuolip, vuolep	nedre, lägre
vuolimus, vuolemus	nederst, lägst
gaska, kaska	mellan
gaskamus, kaskamus	mellersta

* Orden kan stavas på olika sätt beroende på de dialektala förhållandena i området. Här anges de oftast förekommande.

Kortfattade och förenklade uttalsregler

á = svenskt a i hatt med långt uttal
o = å i fått
u = o i jord
c, z = ts i hets
č, ž = tsch i rutschbana
š = sj-ljudet i uppsvenskt fors
I diftongerna ea, ie, oa och uo uttalas båda bokstäverna.

Exempel på teckenförklaring på fjällkartor inom nordsamiskt område.

särskilt utgiven pressrelease. Där står att man har valt att använda den ”gängse namnsättning” och ”svenska stavning” som återfinns på det topografiska kartbladet Kebnekaise från 1963. Det förekommer också enligt pressreleasen ”en blandning av samiska och svenska namn med de stavningar som används i geografisk och annan litteratur”. Denna karta kan sägas vara ett exempel på hur beslutet om nordsamisk ortografi togs emot.

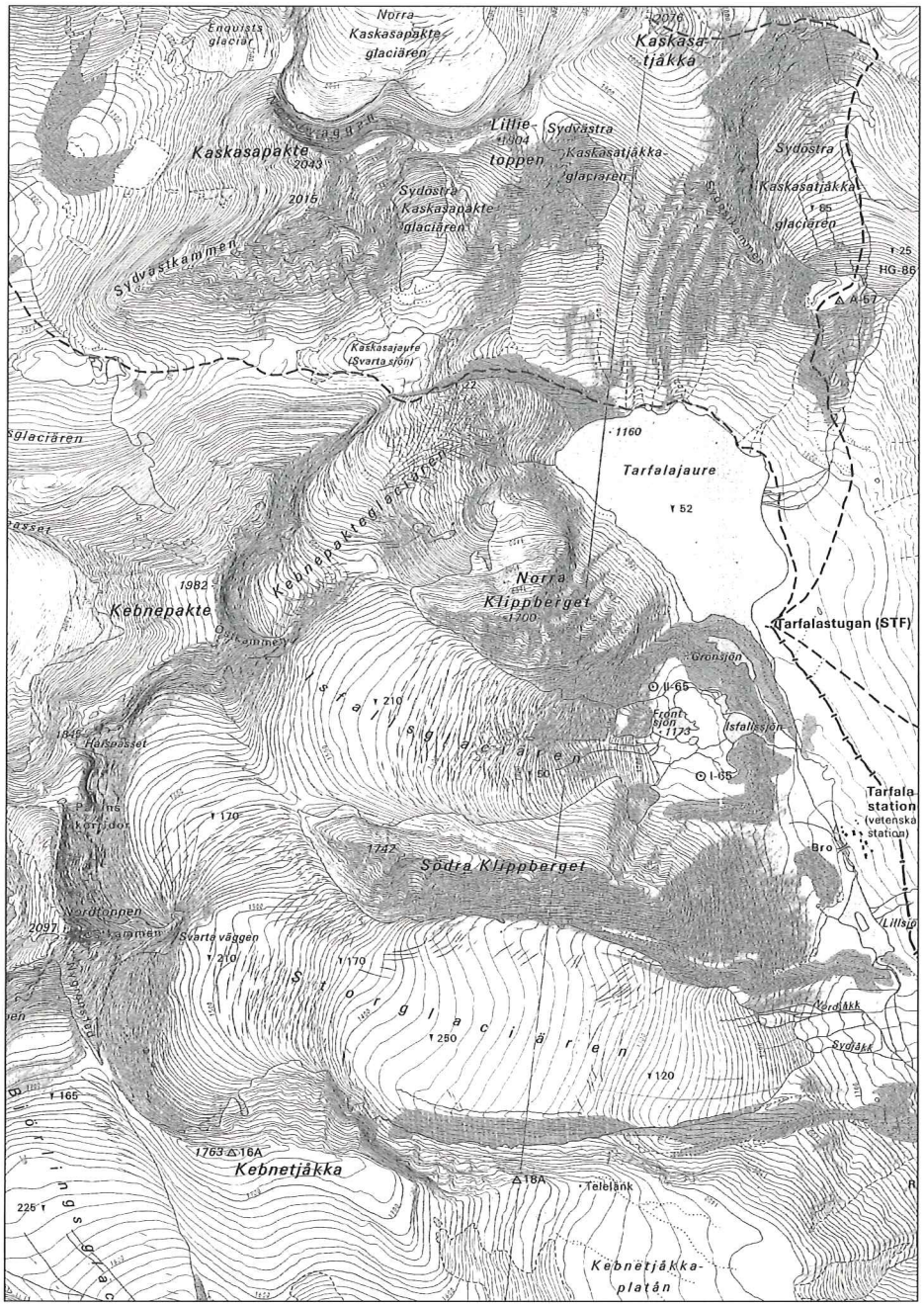

Karta 9. Utdrag ur Högfjällskartan Kebnekaise i skala 1:20 000, 1988, upprättad av Per Holmlund och Walter Schütt.

8 Ortnamns värde och vård

8.1 Ortnamnsutredningen

År 1980 tillsatte regeringen en utredning för att se över ortnamnsverksamheten i riket. Utredare var förre riksarkivarien Åke Kromnow och till sitt förfogande hade han sakkunniga och experter från myndigheter och organisationer med uppgifter eller intressen inom ortnamnsverksamheten. I utredningsdirektiven stod bl.a. att utredningen skulle beakta de internationella aspekterna, och till denna punkt kan kapitlet Ortnamn i flerspråkiga områden i betänkandet hänföras. Betänkandet Ortnamns värde och vård lades fram sommaren 1982. Det remissbehandlades 1983 och redovisades för riksdagen i den budgetproposition som lades fram i början av 1985.

I kapitlet Ortnamn i flerspråkiga områden redogörs för situationen i Sverige vad beträffar samiska och finska ortnamn. Den pågående diskussionen om LMV:s principbeslut refereras också. Utredaren jämför med förhållandena i Norge och Finland.

I avsnittet Överväganden och förslag väljer utredningen att lämna synpunkter på hur Sverige bör ställa sig till de rekommendationer som utfärdas av FN:s konferenser om standardisering av geografiska namn och i vilken utsträckning Norden bör arbeta gemensamt med ortnamnsfrågor. Slutsatsen blir att Sverige bör följa de rekommendationer som utfärdas av FN-konferenserna. Tillämpningen av 1972 års FN-resolution om ortnamn i minoritetsspråksområden blir då för Sveriges del att finska ortnamn skrivs med finsk ortografi och samiska med samisk. Nordisk enhetlighet och standardisering i kontakt med minoriteterna bör också gälla. Detta bör vara utgångspunkten för hanteringen av ortnamn i minoritetsspråksområden; vad som i övrigt blir resultatet av enskilda frågor överlämnas till LMV.

Utredningen berör också frågan om återgivande av ortnamn på mer än ett språk på kartor och vägskyltar. Här anbefaller utredningen större generositet än hittills för att skapa större förståelse hos majoritetsbefolkningen för minoritetens kultur.

8.2 Riksdagsbehandling 1984/85

Utbildningsminister Bengt Göranssons överväganden vid redovisningen av utredningsbetänkandet för riksdagen ligger i linje med FN-rekommendationen. Göransson framhåller att i fråga om ortnamn i flerspråkiga områden har språket en avgörande betydelse som kulturbärare. Samiska ortnamn är i likhet med svenska namn bärare av levande kultur och kulturhistoria. Göransson påpekar också att riksdagen slagit fast att samerna utgör en etnisk minoritet i Sverige. I egenskap av ursprunglig befolkning i sitt eget land intar samerna sålunda en särställning både mot majoritetsbefolkningen och andra minoritetsgrupper i det svenska samhället. Bl.a. mot bakgrund av FN:s resolution måste hänsyn därför tas till de samiska minoriteterna i norra Sverige vid fastställande av namn på kartor och i samband med vägskyltning. Även det av samerna tillämpade skriftspråket bör användas, enligt Göransson. Detta innebär att man i områden där det finns klart samiska ortnamn bör använda adekvat samisk ortografi för återgivande av dessa namn. Så sker också i Norge och Finland, avslutar Göransson budgetpropositionens avsnitt om ortnamn i minoritetsspråksområden.

Kulturutskottet behandlade utbildningsministerns överväganden beträffande ortnamnsverksamheten och hade inget att anföra mot dem. De allmänna principerna för ortnamnsverksamhet underställdes så riksdagen som godtog dem. Därvid kan sägas att regering och riksdag har tagit ställning för andemeningen i FN-resolutionen om ortnamn i minoritetsspråksområden.

I samband med regeringens och riksdagens behandling av ortnamnsutredningen tillkom Ortnamnsrådet som stödjande organ åt LMV i dess ortnamnsverksamhet. Utredningen hade föreslagit vissa myndigheter och organisationer som skulle ingå i rådet. Utbildningsministern ansåg att de samiska intressena borde vara företrädda i rådet, och så blev det. Ortnamnsrådet innehåller sedan starten 1985 en representant för de svenska sameorganisationerna.

8.3 Vägskyltning i flerspråkiga områden

Framställningen ska handla om samiska ortnamn på kartor men eftersom

vägskyltning är kopplat till namnsättningen på de allmänna kartorna ska ämnet beröras.

1984 skickade Nordiska samerådet en skrivelse till Utbildningsdepartementet i Sverige om vägskyltarnas språk i Kirunatrakten. I skrivelsen hänvisas till ortnamnsutredningen och tas upp vissa konkreta frågor, t.ex. vägen mellan Kiruna och Riksgränsen som medförde att fler namn skyltades men också att nya namn skapades. Ett exempel som behandlas i samerådets skrivelse var Tiansbäcken, svenskt namn på Vuonajohki tio kilometer från Kiruna. De samiska namn som skyltas efter den nya vägen skrivs dessutom med fel ortografi, påpekar samerådet.

Ortografifrågan hade samerådet också diskuterat med Vägverket, som menade att den äldre ortografin ska vara kvar av trafikmässiga skäl. Samerådet gör i sin skrivelse en jämförelse med förhållandena i Finland när en ny väg ska skyltas. Finska vägverket tar reda på vilka namn som ska skyltas, kontaktar en lärare i området som skriver ut både de finska och samiska namnen. Därefter lämnas ortnamnen till en professor i Uleåborg för granskning. När en ort har namn på både finska och samiska sätts det finska överst och det samiska under.

Nordiska samerådet anser att de svenska vägmyndigheterna saknar vilja och förmåga att lösa vägskyltningsproblemen i Norrbotten. Rådet anser att Vägverket ”klart bryter emot FN:s resolutioner angående ortnamn”. Skrivelsen avslutas med en uppmaning till Utbildningsdepartementet att i egenskap av ansvarig för den samiska kulturen ta upp vägskyltningen med vägmyndigheterna.

Vägverket förklarade i sitt svar att Svensk ortförteckning var verkets norm vid skyltning. Fanns inte ett namn där tittade man på turist- och bilkartor. Detta apropå stavningen. När det gällde flera språk var verket kallsinnigt. Sådant förekommer bara vid färje- och tullstationer. Slutligen sägs att enligt verkets uppfattning bör någon ändring inte ske. Regeringen hänvisar i sitt beslut till bl.a. riksdagsbehandlingen av ortnamnsutredningens betänkande och överlämnar till Vägverket och LMV att vidta de åtgärder som behövs.

Sedan dess har frågan diskuterats i Ortnamnsrådet vid flera tillfällen. Den har också varit föremål för diskussioner mellan Vägverket och LMV. Vägverket centralt har principiellt inget emot tvåspråkiga vägskyltar men det är på länsnivå man beslutar. I diskussionerna har också kommit fram att man måste ha ortnamnen i skriftlig form på något officiellt dokument, och eftersom Vägverket numera rekommenderar de allmänna kartorna (de topografiska och ekonomiska kartorna) som grund för stavning på vägskyltar har det ansetts lämpligt att orter med namn på två (eller tre) språk först får namnen utsatta på en karta.

LMV försöker numera så långt det går att sätta ut flera namn på orter i flerspråkiga områden. Men eftersom det inte längre bedrivs fältarbete i någon större utsträckning har LMV inte alla uppgifter som behövs. För att kunna sätta ut flera namn måste kartskalan också var tillräckligt stor. Dock kan väl sägas att den regionala vägmyndigheten hittills inte har varit särskilt medgörlig.

Den första tvåspråkiga ortnamnsskylten i Norrbotten. Foto: Alf Lindbergh

Det ser dock ut som om Norrbotten inom en inte alltför avlägsen framtid ska få flerspråkiga skyltar och att de samiska ortnamnen ska bli rätt skrivna. Vid Vägverket har man arbetat fram en mall för samiska tecken i de typsnitt som används vid vägskyltning, och avsikten är att snarast fatta beslut (september 1993). Till Sametingets öppnande i augusti 1993 informerades det i riks- och lokalpressen om att Kiruna fått sin första tvåspråkiga vägskylt med namnen Kiruna och Giron.

I de samisk- och finskspråkiga områdena i norra Norge är det fortfarande sporadiskt skyltat på finska och samiska, i synnerhet när det gäller namn på större orter. De flesta skyltarna innehåller fortfarande samiska och finska namn med norsk prägel ("hybridformer"). Naturnamn i Indre Finnmark, t.ex. i Kautokeino kommun som är officiellt tvåspråkig, har dock börjat skyltas bara på samiska och med korrekt ortografi. I Norge ställer man sitt hopp till ortnamnslagen och hoppas att den ska hjälpa till att synliggöra flerspråkigheten och likställa namnen även på vägskyltarna.

9 Införande av lulesamisk ortografi 1988 och 1993

9.1 Lulesamisk ortografi 1983

År 1983 antog de svenska och norska lulesamerna en gemensam ortografi efter många års diskuterande. Den bygger på den ortografi som Nils Eric Spiik använt i sin lulesamiska grammatik från 1977. Den lulesamiska ortografin innehåller samma bokstäver som svenskt skriftspråk men skiljer sig ganska markant i vissa fall från den kartortografi som baserades på en tidigare lulesamisk ortografi. Den största skillnaden rör p, t och k som i lulesamiska liksom i nordsamiska ändras till b, d och g. Ett särskilt tecken för ng-ljudet finns också, nämligen ŋ. Det ljud som hittills representerats av bokstaven å skrivs i den nya ortografin med diftongen oa och å *(åive – oajvve, kårså – gårsså)*. Diakritiska tecken förekommer endast på á, och tecknen a och á markerar alltså olika betydelseskiljande språkljud (fonem).

9.2 Remiss och beslut 1988 om ortografibyte och sydlig gräns

I konsekvens med principbeslutet 1980 och dess efterföljare 1983 tog LMV 1988 upp frågan om byte av ortografi också på lulesamiskt område. Ärendet remitterades tillsammans med frågan om sydlig gräns för lulesamisk ortografi. I denna gränsfråga liksom i den tidigare var det fråga om en praktisk gränsdragning för kartbruk. Två huvudalternativ för sydlig gräns anfördes. Enligt det ena skulle sydgränsen i stort sett följa kommungränsen mellan Storuman och Vilhelmina och enligt det andra skulle den följa länsgränsen mellan Norrbotten och Västerbotten. En förteckning över terrängtermer (efterleder) skrivna med nuvarande kartortografi och i ny lulesamisk ortografi bilades remissen. Remissen gick ut till länsstyrelserna i Norrbottens och Västerbottens län, samtliga berörda kommuner, språkvetenskapliga institutioner, berörda samebyar och till sameorganisationerna (sammanlagt 47 instanser).

Det rådde i princip total enighet hos remissinstanserna om att lulesamisk ortografi borde införas på de allmänna kartorna. Enda instansen som motsatte sig den nya ortografin var Jokkmokks kommun. Länsstyrelsen i Norrbottens län betonade användaraspekten och menade att hittills utgivna kartor över nordsamiskt område kanske inte helt uppfyllde de krav som kan ställas på en fjällkarta. Eftersom det lulesamiska skriftspråket skiljer sig mindre från det "svenska" än det nordsamiska motsätter sig Länsstyrelsen inte att den nya ortografin införs.

Beträffande den sydliga gränsen för lulesamisk ortografi förordade majoriteten av remissinstanserna det nordligare alternativet av de två föreslagen. Frågan kompliceras av att man inom samisk språkvetenskap kan tala om ytterligare en samisk dialekt utöver de tre stora, nämligen umesamiskan, vars ställning i förhållande till lulesamiskan respektive sydsamiskan är omstridd. Traditionellt har umesamiskan räknats som den nordligaste varianten av sydsamiskan men mycket talar för att den mer och mer närmat sig de nordligare dialekterna. Umesamiskans ställning beror i hög grad på vilka kriterier man lägger till grund för jämförelsen, nämligen om man stöder sin uppfattning på kriterier som hänför sig till ordbildning och uttal eller på kriterier som avser själva ordförrådet. De flesta remissinstanserna var överens om att länsgränsen kunde utgöra sydlig gräns i väster men sedan delade sig meningarna. I öster skulle den sydliga gränsen kunna följa Piteälven, Byskeälven eller Skellefteälven.

Beslutet 1988 upptog dels införande av lulesamisk ortografi på de allmänna kartorna i anslutning till planerad utgivning, dels en beskrivning av området från norr till söder, dels viss dubbelskrivning av namn. Det aktuella området sträcker sig från Norrkaitums (Girjjis) sameby i norr (i beslutet står felaktigt Mellanbyns sameby) till länsgränsen mellan Norrbotten och Västerbotten i söder. I väster följer gränsen Skellefteälven.

9.3 Umesamiskan

Professor Olavi Korhonen, Samiska institutionen vid Umeå universitet, reagerade omedelbart på gränsbeslutet. Det var olyckligt, menade han, därför att det klöv det umesamiska området i två delar. Korhonen återkom tillsammans med Susanna Angéus Kuoljok med en längre skrivelse till

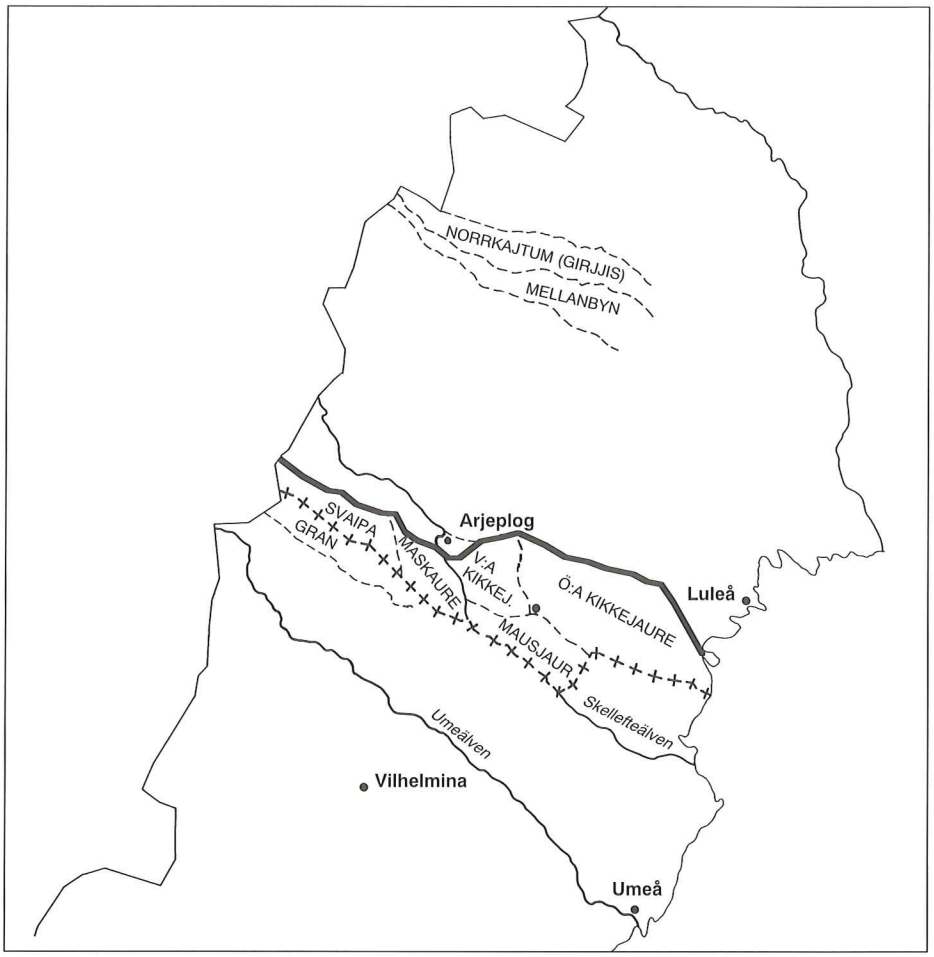

Karta 10. Kartan visar gränsen mellan lulesamisk och sydsamisk ortografi för ortnamn på de allmänna kartorna.

LMV i ärendet 1990, i vilken de menar att det umesamiska området måste hållas odelat i fråga om stavningsregler och att LMV:s beslut om kartografisk stavningsgräns vid Skellefteälven inte går att genomföra. De menade att i stället umesamiskans nordgräns borde gälla och förordade en modifierad lulesamisk ortografi på umesamiskt område.

I mars 1991 anordnades ett möte i frågan vid LMV där företrädare för de samiska språkinstitutionerna och DOVA deltog. Diskussionen rörde i hög grad umesamiskans förhållande till lule- respektive sydsamiskan, och frågan var om gränsen för lulesamisk ortografi skulle vara nordlig (ungefär

som beslutet 1988) eller sydlig, dvs. följa Umeälven. Vid mötet enades deltagarna om att riva upp gränsbeslutet från 1988 och genomföra en ny remissomgång. Så skedde också i september 1991. Remissinstanserna var i princip desamma som vid första tillfället.

Svaren fördelade sig på två grupper; en förespråkade en nordlig gräns, där umesamiskan fördes till sydsamiskan, och en förespråkade en sydlig gräns, där umesamiskan fördes till lulesamiskan. En knapp majoritet förordade sydsamisk skrivning av den umesamiska dialekten. Till förordarna för nordlig gräns hörde Nordiska samespråknämnden och SSR.

9.4 LMV:s beslut 1992

LMV beslutade på nytt om sydlig gräns för lulesamisk ortografi i mars 1992. Enligt detta ska gränsen gå norr om Svaipas och Maskaures sameby-ar och öster om Västra Kikkejaure sameby. LMV tog inte ställning i frågan om umesamiskans position utan betonade att detta är en fråga för språkvetenskapen och andra beslutande organ. Det viktiga för LMV var att lägga fast gränsen så att ingen tvekan ska råda om att lulesamiska ska användas norr om den. Beslutet överklagades till regeringen av bl.a. Pitesamiska språkkommittén som ansåg att gränsen skulle följa Arjeplogs kommungräns i söder och öster. Genom en sådan gränsdragning skulle Västra Kikkejaure sameby klyvas. Enligt språkkommittén hade LMV inte tagit hänsyn till den "reella språkliga gränsen mellan å ena sidan umesamiska och å den andra lule- och pitesamiska".

LMV vidarebefordrade Pitesamiska språkkommitténs överklagande till SSR och Samiska språknämnden för förnyat yttrande. SSR påpekade i sitt svar att administrativa gränser inte utgör språkgränser och höll fast vid sitt tidigare yttrande. LMV:s yttrande över överklagandet i november 1992 utmynnade i att verket stod kvar vid sitt beslut. Att verkligheten sedan kan se annorlunda ut och kräver vissa modifikationer står klart, men eventuella problem kan och bör lösas av LMV, berörda meddelare och språkexpertis i samförstånd.

Regeringen ansåg LMV:s beslut väl grundat och fann inga skäl för annan bedömning av frågan än LMV gjort. Överklagandet avslogs.

10 Samiska ortografier i det nya fastighetsregistret

1984 års beslut om nordsamisk ortografi omfattade inte bebyggelsenamn eller, vilket dock inte sägs explicit, traktnamn. Undersökningar hade gett vid handen att det inte skulle finnas några samiska traktnamn i det för nordsamisk ortografi aktuella området. (Sedan dess har två upptäckts.) Vad beträffar bebyggelsenamnen ansågs dessa ha sådan hävd i gammal ortografi eller försvenskad språkdräkt att det var svårt att ändra stavningen. Senare har det framkommit skäl som gör att nordsamisk stavning har tillämpats även på bebyggelsenamn, men då som variantform (jfr ovan om vägskyltningen). Ett exempel är Karesuando med samisk form Gárasavu, ett annat Övre Soppero med varianten Badjesohppar.

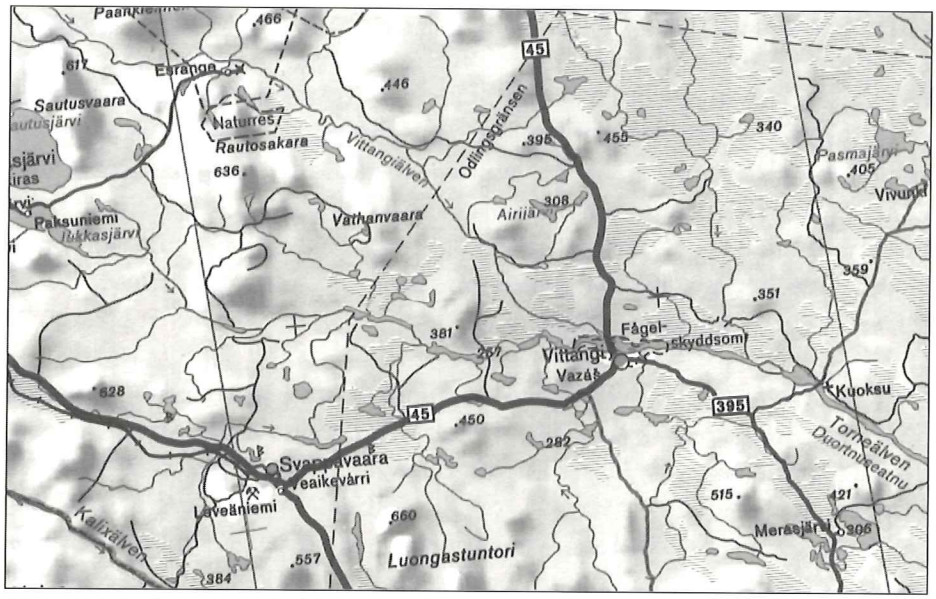

Karta 11. Utsnitt ur översiktskartan Norrbotten i skala 1:500 000. Vittangi och Svappavara heter på samiska Vazáš resp. Veaikevárri.

I början av 1990-talet aktualiserades frågan om lulesamisk ortografi i det nya fastighetsregistret. Anledningen var att fastighetsbeteckningsreformen

påbörjats inom det område i Norrbotten där enligt 1988 års beslut samiska ortnamn skulle skrivas med lulesamisk ortografi. Det beräknades att ca 250 samiska ortnamn (bebyggelse- och naturnamn) också var traktnamn. Ett av problemen med såväl den nordsamiska som den lulesamiska ortografin är att de diakritiska tecknen inte finns som standard i statliga datasystem, och därmed inte heller hos Centralnämnden för fastighetsdata. Det datoriserade nya fastighetsregistret går i drift under 1993.

Frågan om lulesamisk ortografi i det nya fastighetsregistret diskuterades såväl internt inom LMV som i Ortnamnsrådet. Underlaget var en PM där tre olika teoretiska modeller eller alternativ diskuterades: 1. Helt oförändrad ortografi, 2. Förändrad ortografi så långt möjligt i samband med beteckningsreformen, och 3. Förändrad ortografi först när det finns en svensk standard för alla nödvändiga tecken.

Beträffande det första alternativet konstaterades att det var LMV:s skyldighet som ortnamnsmyndighet att följa FN-rekommendationen om minoritetsspråk. Även regering och riksdag har betonat hänsynen till de samiska minoriteterna. Mot denna bakgrund ansågs alternativ 1 olämpligt och borde undvikas.

Alternativ 2 kunde på grund av avsaknaden av de diakritiska tecknen framstå som en halvmesyr. Alternativet hade diskuterats vid ett möte med representanter för de universitetsinstitutioner som undervisar i samiska och då ansetts vara det enda möjliga trots bristen på diakritiska tecken. Vid samma tillfälle hade man enats om att enbart rent samiska namn kunde komma i fråga för överföring till ny ortografi, inte alla de namn som innehåller både samiska, finska och svenska element i olika kombinationer. Alternativet skulle dock innebära förhållandevis stora förändringar, och den språkliga granskningen och informationsspridningen skulle behöva komma igång genast.

Alternativ 3, dvs. att byta ortografi först när tekniken tillåter det fullt ut, innebär samma språkliga granskningsinsatser men i ett längre tidsperspektiv. Kartutgivningen som tillåter den nya ortografin skulle också bädda för ett ortografibyte i fastighetsregistret om ca tio år. Mot alternativ 3 talade dock de resurser i form av personal som ställs till LMV:s, Fastighetsregis-

termyndighetens, Riksantikvarieämbetets (RAÄ) och DOVA:s förfogande genom beteckningsreformen.

Det slutliga förslag som lades fram vilade på två av ortnamnsvårdens grundregler, nämligen att ett och samma namn bör redovisas på ett enhetligt sätt, och att ett etablerat namn inte bör ändras utan starka skäl. Förslaget gick ut på att traktnamnen skrivna med den äldre ortografin skulle vara oförändrade i fastighetsregistret vid sökning etc., men på platsen för s.k. särskilt namn skulle i stället namnet i ny lulesamisk ortografi sättas in. Fortfarande gällde att diakritiska tecken tills vidare måste utelämnas. Förslaget kan sägas vara ett sätt att tillfredsställa såväl samernas önskemål om ny ortografi som ortsbefolkningens intresse av oförändrade namn.

Förslaget vann gehör inom LMV och föredrogs i Ortnamnsrådet i juni 1991. Även rådet accepterade kompromisslösningen. Samernas representant i rådet påpekade dock att samerna helst ville se dubbla namn i fastighetsregistret.

När detta skrivs håller fastighetsregistret på att gå i drift i det aktuella området och kompromisslösningen har genomförts utan problem.

11 Slutord

Denna skrift fyller en funktion om den skapar större förståelse för de problem som ett flerspråkigt land eller en flerspråkig region har. Ortnamnen är bara en del av språket men en ytterst viktig del i den dagliga kommunikationen. Ortnamnen är en del av kulturen, de berättar var och hur folk har tagit sig fram i oländig terräng, var folket haft sina kultplatser och var man funnit sin utkomst. Genom att bevara ortnamnen i så korrekt form som möjligt, bevaras också denna del av språket och kulturen.

Sverige har ännu ingen lag som reglerar bruk och stavning av namn. I Norge har ortnamnslagen från 1991 löst många problem i just de flerspråkiga områdena genom att uttryckligen stadga om bruket. ”Samiske og finske stadnamn som blir nytta blant folk på staden, skal til vanleg brukast av det offentlege på kart, skilt, i register m.m., saman med eventuell norsk namneform.” Vidare säger lagen att språkliga minoriteter har rätt ”å få sine eigne stadnamn tekne i bruk, dersom ikkje særlege praktiske eller tekniske vanskar talar mot det”.

Lag eller inte lag är kanske inte frågan. Det är snarare viljan att acceptera ett samhälle med flera ursprungliga kulturer och radikalt skilda kulturer såsom den svenska och den samiska. Det är också förmågan att inse att den flerkulturella region som fjällområdena utgör är en tillgång för Sverige.

Hänvisningslitteratur

Avsnitt 1

Hugh Beach: Samer. I: Det mångkulturella Sverige. En handbok om etniska grupper och minoriteter red. av Ingvar Svanberg och Harald Runblom. Stockholm. 1988.

Björn Collinder: Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid. Stockholm. 1953.

Israel Ruong: Samerna i historien och nutiden. 4 uppl. Stockholm. 1982.

Regeringens proposition 1992/93:32. Samerna och samisk kultur m.m.

Avsnitt 2

K.B. Wiklund: De lapska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk. I: Le Monde Oriental. 4. 1910.

Yttrande till Jordbruksdepartementet 10/12 1903. I OAU:s ämbetsarkiv.

Avsnitt 3

Fredrik Svenonius: Den nya Norrbottenskartan, med särskildt afseende på ortnamnens stafning. I: Ymer 1904.

K.B. Wiklund: Några ord om skrifningen af lapska ortnamn. I: STF:s årsskrift 1895.

—-: Ortnamnen på 1904 års Norrbottenskarta. I: Ymer 1905.

—-: De lapska och finska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk. I: Le Monde Oriental. 4. 1910.

Avsnitt 4

Gunnar Pellijeff: Om stavningen av lapska ortnamn på Norrbottenskartan. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1965.

Karl Nickul: De lapska och finska ortnamnen på nordkalottens kartor. I: Terra 75, 1963. Helsinki.

Protokoll förda vid arbetsgruppens möten.

Björn Collinder: Ordbok till Sveriges lapska ortnamn. 1964. Uppsala.

Avsnitt 5

Second United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names, London, 10-31 May 1972. Vol 1. Report of the Conference.

Reserapport till UD 1972-06-01.

Avsnitt 6

Samiska ortnamn m.m. LMV dnr 325-700-76.

Samiska ortnamn på kartor. LMV dnr 325-1419-79.

Kaisa Rautio Helander, Stedsnavn i flerspråkige områder i Norge. (Föredrag vid RAÄ:s symposium Ortnamnskultur 1993-05-05—07 i Stockholm; manuskript)

Brev till förf. från Forskningscentralen för de inhemska språken, Finska namnbyrån, i Helsingfors 1993-03-29.

Avsnitt 7

Samiska ortnamn på allmänna kartor. Remiss 1982-01-11. LMV dnr 421-15-82.

LMV A § 98, 1983 Normalisering av efterleder i samiska ortnamn på de allmänna kartorna.

Minnesanteckningar från konferens om samiska ortnamn på de allmänna kartorna vid LMV den 4 april 1980.

Gränsen mellan lulesamiskt och nordsamiskt område. Remiss 1982-12-13. LMV dnr 325-1150-82. (A § 106, 1983-11-17.)

Besvär i fråga om statens lantmäteriverks beslut om gräns mellan nordsamiskt och lulesamiskt språkområde på de allmänna kartorna. Regeringsbeslut. Dnr F 2377/83, F 524/84.

Högfjällskartan Kebnekaise. Lantmäteriet, Kartförlaget. 1988.

Lantmäteriet informerar. Juni 1988.

Avsnitt 8

Ortnamns värde och vård. SOU 1982:45.

Budgetpropositionen 1984/85:100. Bil. 10, s. 474 f.

Skrivelse från Sámiráddi (Nordiska samerådet) till Utbildningsdepartementet 9 april 1984 (jnr 87/84).

Regeringsbeslut 1986-01-16. Dnr 1138/85.

Vägverkets svar till samerådet 1984-08-09. Beteckning D 83 84:0443.

Vägskyltarnas språk i Kirunatrakten. LMV:s yttrande till Utbildningsdepartementet. Dnr 325-451-84.

Handbok i trafikinformation m.m. Vägverket. 1989:1.

Avsnitt 9

Lulesamiska ortnamn på allmänna kartor. LMV dnr 421-262-88.

LMV A § 113, 1988-12-22, Skrivning av samiska ortnamn på allmänna kartor.

Sydlig gräns för lulesamisk ortografi. LMV dnr 421-645-91.

Regeringsbeslut 1993-02-18. M92/4164/7.

Avsnitt 10

PM 1991-05-13 från LMV:s registerenhet.

Protokoll från Ortnamnsrådets sammanträde den 4 juni 1991.

Kartor ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 93.0513.

Ordlista och förkortningar

aboriginer urinvånare i Australien

diakritiska tecken tecken som har särskiljande funktion, t.ex. är ringen över å ett diakritiskt tecken)

diftong språkljud som består av en kombination av två vokaler, varvid den första kontinuerligt går över i den andra

fonem minsta språkliga enhet som fyller en betydelseskiljande funktion i talat språk

inuit eskimå i Canada

normalisering göra enhetlig genom att följa en stavningsnorm

ortografi stavningssätt

rekognoscering ge sig ut i terräng för att inhämta kunskap

stavelseskrift skrift där varje tecken motsvarar en stavelse, inte ett ljud

transkribering överföra text från ett teckensystem till ett annat med strävan att återge originalspråkets uttal så noggrant som möjligt

translitteration överföra tecken för tecken enligt vissa principer till annat teckensystem

CFD Centralnämnden för Fastighetsdata

DOVA Dialekt- och ortnamnsarkiven samt svenskt visarkiv

FRM Fastighetsregistermyndigheten (Lantmäteriet)

LMV Lantmäteriverket (till 1974 RAK och Kungl. lantmäteristyrelsen)

OAU Ortnamnsarkivet i Uppsala

RAK Rikets allmänna kartverk (efter 1974 LMV)

RAÄ Riksantikvarieämbetet

SGU Sveriges Geologiska Undersökning

SSR Svenska samernas riksförbund

STF Svenska turistföreningen

Innehåll

	Förord	3
1	**Samer, språk och kultur**	4
1.1	Samerna	4
1.2	Samiska språket	4
1.3	Sameland	5
1.4	Samiska organisationer	6
1.5	Samebyn	7
1.6	Sametinget	9
2	**Skriftspråk och ortnamn**	10
2.1	Samiska ortografier	10
2.2	Normalisering av ortnamn	12
3	**Generalstabskartorna kring sekelskiftet och K.B.Wiklund**	14
3.1	Generalstabskartan i skala 1:200 000	14
3.2	Svenonius och Wiklund i Ymer	14
3.3	Norrbottens flerspråkighet	16
3.4	Den språkliga granskningen	17
4	**Topografiska kartan över fjällen**	19
4.1	1962 års konferens i Luleå	19
4.2	Resultatet	20
5	**FN:s konferenser om standardisering av geografiska namn**	22
6	**Ny topografisk fjällkarta**	24
6.1	Ny diskussion	24
6.2	Norge omkring 1980	24
6.3	Finland omkring 1980	26
7	**Nordsamisk ortografi på de allmänna kartorna**	28
7.1	Principbeslutet 1980	28
7.2	Reaktioner på beslutet	29
7.3	Beslutet står fast med vissa övergångsregler	31
7.4	Normalisering av efterleder	32
7.5	Gräns mellan nordsamisk och lulesamisk ortografi	33
7.6	Verkställande av besluten	35
8	**Ortnamns värde och vård**	39
8.1	Ortnamnsutredningen	39
8.2	Riksdagsbehandling 1984/85	40
8.3	Vägskyltning i flerspråkiga områden	40
9	**Införande av lulesamisk ortografi 1988 och 1993**	44
9.1	Lulesamisk ortografi 1983	44
9.2	Remiss och beslut 1988 om ortografibyte och sydlig gräns	44
9.3	Umesamiskan	45
9.4	LMV:s beslut 1992	47
10	**Samiska ortografier i fastighetsregistret**	48
11	**Slutord**	51
	Hänvisningslitteratur	52
	Ordlista och förkortningar	55
	Innehåll	56

Ortnamn och namnvård är en skriftserie som utges av Lantmäteriet. Syftet är att varje nummer i serien ska behandla ett speciellt tema inom detta ämnesområde. Serien vänder sig såväl till läsare med specialintressen som till en bredare ortnamnsintresserad allmänhet.

ORTNAMN OCH NAMNVÅRD

1. Ortnamn, fastighetsbildning och fastighetsregistrering (1992, reviderad 1997 och 2006). LMV-rapport 2006:7
2. Staffan Nyström, Att uppteckna ortnamn. Bakgrund och praktiska anvisningar (1992). LMV-rapport 1992:18
3. Ann-Christin Mattisson, Samiska ortnamn på fjällkartorna (1993). LMV-rapport 1993:19
4. Hans Ringstam, Fastighetsbeteckningsreformen (1995). LMV-rapport 1995:19
5. Leif Nilsson och Hans Ringstam, Ortnamnen i fastighetsregistret. Om ortnamn i administrativ användning och i allmänt bruk (2000). LMV-rapport 2000:10
6. God ortnamnssed. Ortnamnsrådets handledning i namnvård (2001, reviderad 2016). Lantmäteri-rapport 2016:9
7. Hans Ringstam, Standardisering av geografiska namn. Om FN:s ortnamnsarbete (2005). LMV-rapport 2005:1
8. Toponymic Guidelines. Riktlinjer för läsning av kartornas ortnamn - Sverige. Toponymic Guidelines for Cartography – Sweden (2007). LMV-rapport 2007:6

1993 Lantmäteriverket i Gävle
ISSN 0280-5731 (LMV-Rapport 1993:19)
ISSN 1103-0054 (Ortnamn och namnvård 3)